

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ४५४२

Title स्नान विधि पद्धतिः

Author श्री याज्ञिक देवः

Extent ५३ Age ५

Subject किन. प. परैशिष्टं

देवभाष्य ज्ञानविधियद्वयः

धधधर

4542
F. = 53

बह्मनामैकज्ञातानामैकमेतुनवान् भवेत् सर्वे ते न पुत्रेण पु
 त्रिणो मनुजब्रवीत् ॥ १ ॥ अ कीनामैकपत्नीनां विष्णुत्रेवती भवेत् ॥
 सर्वस्मिन् न पुत्रेण पुत्रिणो मनुजब्रवीत् ॥ २ ॥ रिद्रनाशनं ॥ १
 तस्मिन् तस्मिन् सुवर्णनामैकैवोऽश्वे दुर्जितः ॥ तस्य धारणमात्रेण तीव्रं दौ
 रुहं काशी भवेत्पुनः शिरः कं पीनवायसः ॥ पापान् त्यागी भवेदध्वज
 मोनी नरकं प्रेत ॥

[Redacted text block]

धर्म.

१६०

देवद्यानिवभा

१६०

तं नत्वा ह्येकस्यास्यः स्तनमामि न नैर

॥ श्री गुरु गणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ ॥ वागीशाद्याः सुमनसः सवर्था
नामुपक्रमे ॥ अथ नित्यस्नानस्येति ॥ व्यतानिर्व्यते ॥ तत्राष्टधा वि
प्रकृत्य चैवेति ॥ प्रहोमय कुशतिला कृतद्वयपामार्जपुष्पवस्त्र
प्रोदपात्रादीनि स्नानोपकरणान्यादय नदीदेवस्थी ततः जागा बुद्ध
काभयंगला हस्तेन तटं प्रक्षाल्य कर्मोद्गोमया दीनिष्ठकपृथ
कं स्थापयेत् ॥ ततो मृत्तिकां त्रेधा विनष्ट्य महां तं जागादाय जला
शय्याकहिरूपं विशय तस्माद् जागादाद्र्मिलकमात्रां प्रदमादायाजिकि
नां कुलाहकयामृत्तिकया गिरः क्षालयेत् ॥ एवं संपन्निरयेत् ॥ ततो नाने

॥ १ ॥

रुपरिग्रहा नापयंतं शरीर-नागं वा रद्वयं मृदा द्विरां कैश्च कालयेत् ॥ ततो
 ना-नेरधः कटिपयंतं च तिसृजि मृद्विराद्विभ्रं कालयेत् ॥ षड्वि मृद्विः रद्विः
 पुरीषोऽस्मिन् देशं कालयेत् ॥ कटिबं ^{पुनर्नन} स्यू रुजं द्वा पादो न तिसृजि सृजि
 मृद्विराद्विभ्रं कालयेत् ॥ ततः कशैचत्रि ^{स्त्रि} प्र कालयेत् ॥ ततः स्नाना शाटी
 तद्वत्प्र कालयेत् ॥ ततो मृद्विः रद्विभ्रं यशोपवीतप्र कालनंततः
 ३ रवा ठंकारेण गाय-त्र्या च शिबं धनं ॥ ततो द्विरा नमनं ॥ तत्र हं कं पादं रुलेनि
 धाय च कर्तव्यं ॥ उपवेशना योग्यं चेत्तरं तदा रुनु-या मृद्वं रु लक्ष्मध्यस्थि
 तोष्पा चाप्रेत् ॥ ततः प्राणाया मत्रयं कुर्यात् ॥ तत्र दक्षिणं कारं ध्येण वायोः

पूरणं ॥ तत्र नासि मध्यस्थितस्य नालोपलदक्षयाप्रसूचतुर्भुजस्य विष्णोः
 चिंतनं ॥ ततः परित्यज्य वायोरंतर्निष्क्रियाकारणं ॥ ततः ^{वितः} हंदिस्थाने कप्रलासनं
 ब्रह्माणां रक्तगौरांगं चतुर्मुखं ध्यायेत् ॥ ततः सव्यनी ॥ नासिकावायोरे
 जैनां ॥ ततः मूलादस्थं सुधत्स्फटिकं संकाशं पापनाशनमीश्वरं ध्यायेत् ॥
 ततः पुनश्च मयदेशविशेषकालविशेषाननुस्मृत्योपात्तदुहितदूर्यथ
 माध्यंदिनं स्नानमहं करिष्ये इति संकल्पं कुर्यात् ॥ अत्र प्रथमं वक्ष्यमाणप्र
 कारेणार्थपरिकल्पनं गंगाद्यावाहनादि ॥ उक्तं हिराजावरुण इत्यनया वि
 विधमिदित्यंतयोदकाजिमंत्राणां ॥ उक्तं ह्यतिमंत्रस्य शुभं शेषरुषिः वरु

॥२॥

शोदेवता। त्रिष्टुप् छंदः॥ तो घानि मंत्र शो वि नि यो गः॥ ये ते शंतं वि द्वा मि त्रु
 षिं वरुणो देवता॥ त्रिष्टुप् छंदः॥ तो यौ वत्त नो वि नि यो गः॥ अनया तो यं हस्तेना
 वत्तयेत्॥ आप ये दि ह्यर्थः॥ सु मि त्रि या न इ ति यजुः प्रजा पति रुषिः॥ आपो
 देवता॥ अपा मदा नो वि नि यो गः॥ ता तां रुहि ना सु मि त्रि या न इ ति मंत्रेणा
 पो रू ह्नी यात्॥ दु मि त्रि या न इ ति यजुः प्रजा पति रुषिः॥ आपो देवता॥ द्वे ष्यं प्रत्यपां
 * निष के वि नि यो गः॥ द्वे ष्य जा वे अने न मंत्रेणा काम रु धा दी न् ष्य प्र रु हि नि
 षिं चेत्॥ अत्र वा पूर्व त्रिधा कृ ता या मद्यो द्विती यो ता ग मा दाय क दि न सू र

✱

ऊं धे चरुणे करो जग्वै कशो वा मद्दसे नम दानिः प्रच्छा ल्या जायेत ॥ ततो
 उद कावनमंति तीर्थे दि कं न मस्कुर्यात् ॥ कृष्णपुत्रो ॥ मृत्तिका च समुद्दिष्टा
 इमलकमानिका ॥ गोमयस्य प्रप्राणं च येनांगं लेपयेत्ततः ॥ अथ कांते
 उद तासीति द्वयो वा मदेव अनुष्ठुपा ॥ मृदानि मन्त्रा ग्रहणयोः ॥ ततो मृदं
 हस्ते गृह्णित्वा मन्त्रि मन्त्रयेत् ॥ मृत्तिके हर भो पापं यन्मया सिञ्चितं ॥ उद तासि ^{वरा} कारे
 हे कृष्णे न शत बद्धेना ॥ मृत्तिके ^म अष्टा दत्ता मा काश्ये पेना निमन्त्रिता ॥ मृत्तिके ह
 रते ^{कृष्ण} सर्वे यन्मया बु ^{दुः} कृतं कृतं ॥ मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ त्वा
 म् अथ कांते रथ कांते विष्णु कांते वसुंधरे ॥ ३

॥३॥

या इ ते न पपे न जीवा मिशरः दशतं ॥ इ^{त्य} का हस्तस्थां मृदं सूर्याय प्रदर्श
 येते ॥ नमो मित्रस्येति अजितपनः सूर्यरुषिः सूर्यो देवता ॥ रुगतिं छंदः ॥
 सूर्यस्य मृत्तिकादं रनि विनियोगः ॥ इदं विष्णु मेधा धाति वि विष्णु गायत्री ॥
 अर्गनामा तं नैवे ॥ अनया शिरः प्रहृती नैजि पर्यंतानि गात्राणि मृदा द
 क्षिण हस्त गृहा तया लिपेत् ॥ ततः सव्य हस्त गृहा तया नाजितः पाद पर्यंतं च ॥
 ततः प्राचमनं ॥ ततः शने नैजितं मात्रं रुद्रं प्रविश्य स्वावरा स्वसु सूर्याजिमु
 खे नद्यां प्रवासाजिमुखं ॥ आपो अस्म निति मंत्रेण रुद्रं प्रध्वे गान्यव दृष्ट्वा

^{पा}स्ना^यत्वा यजुः प्राजापतिः आपः स्नाने वि० ॥ ततः उदिदा-त्यइत्युन्मरुनो॥
यजुः प्राजापतिः आपः उन्मरुने वि० ॥ ततः पुनस्तृक्ष्णानि मज्जोन्मज्ज्योत्ती
यद्विशचम्भे पाणि-^मयांगोमयमाद्योग्रमग्रमित्यनिमंत्रयते ॥ विश्वामि
त्ररुगतिगोमया^मत्रिमंत्रये वि० ॥ अग्रमग्रचरं तानाघोषध्वीनां रसं वनो॥
तासां^{सृष} मृत्पत्नीनां पत्रं^{वि} कंयसौ धनं ॥ यन्मे रोगी श्रणो कं श्रपापं मे हर गोमये
ति ॥ गोमये न तु यः स्नात आपादसं प्रस्तकं ॥ स स्नातः स वतियेषु पूतः संव
त्सरं न वेदिति ॥ मानसो कश्चित् कुसः रुद्रोऽङ्गुगतिगोमये न गात्रा विपने वि० ॥

॥५॥

अनेन शिर्षे नृता निपादयन्ति नीस वंशि^{राय} गान्यनुलिं पेत् ॥ तत्रापि नाजे^{रु}
 दक्षणे न हस्तेन ॥ अधः सम्ये न गो^मयस्यापि सूययिदशनं कत्तव्यं ततो
 लिपनं ॥ नत्रप्रथमं ॥ उँ नमो नारायणाय येति मंत्रेण चतुर्हस्तं समचतुरस्रं
 तीर्थं परिकल्प्य तं डागादिषु गंगाया मावाहयेत् ॥ तद्दुक्तं वा मनपुराणे ॥ दत्त
 पाणिस्तु विधिना आचान्तः प्रयतः शुचिः ॥ तीर्थं तु कल्पयेद्विद्वान्मूलमंत्रशोभं
 वित् ॥ उँ नमो नारायणाय येति मूलमंत्र उदाहृतः ॥ चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं
 समंततः ॥ प्रकल्प्य वाहयेद्गौमे निमंत्रे विचक्षणः ॥ विद्वेष्टः पादप्रस्तुतासि

वैष्णवी विष्णु देवतौ। त्राहि नस्ते न सस्मा दारु षम रर मंति कार॥ ति अः को
 घो ष्को टि च ती र्थ नां वायु रषु वी त॥ दि दि वि सु व्यं त रि हे च तानि ते
 संति रुं द्र वी नं दि नी त्वे व ते जा म दे वे षु न लि ना ति च॥ ^{दृष्टां} दृ ष्ट वी च वि हा
 वि ष का या शि वा मृ ता॥ वि द्या ध रि सु प्र स ना त या लो क प्र सा दि नि॥ हे म्या
 च ^{दृष्टां} दृ ष्टा वि चै व शां ता शां ति प्र दायि नि॥ ए ता नि पु श्य न म्मा नि स्त्रा का ले प्र की र्त्त ये
 ते॥ ^{गा} तथा गं श वा क्य म पि॥ नं दि नी न लि सी ता मा ल ती च म हा गा॥ वि षु पा द ध
 सं कृ तौ गं गा त्रि प त य गा मि नी॥ ना गी र था तो ग व ती ज्ञा दृ षा त्रि द शे म रा॥

कृवी ३
~~कृवी ३~~

॥५॥

* द्वादशैतानि नामानि यत्र यत्र कृत्वा शये ॥ स्नानोद्यतः स्मरेन्नित्यं तत्र त
 * त्रजवाग्रहं ॥ स्नोतसोत्रिमुखः स्नायान्मा ऊर्जनेचाद्यमर्षणो ॥ अन्यः त्रा *
 * कमुखोऽशत्रौ प्राङ्मुखोऽग्निमुखोऽपि वा ॥ संध्या पुरवस्तु संध्यायां तर्धचाद्यत *
 * यामयोः ॥ द्वौ दक्षौ दिक्षु शोभते सव्ये त्रीनां सने सकृत् ॥ नरसिंहपुराणे ॥ नद्या
 * स्तुवत्सु च स्नायात् ^{उपवीते शुद्धायां वकारं कले सकृत् सकृत्} स्नानमाचरेत् ॥ ततो गोमयेन लेपनां नंतरं प्रकृत्वा नो *
 * दकमादाय आत्मानमग्निष्विचेत् ॥ इमं मे वरुणेति वतस्तुतिः ॥ प्राणोऽग्नौ
 * धारित्येकया ॥ गृह्णामि प्रीतिं ॥ भुञ्चुं तु मेति वा ॥ अवाचयेति वा ॥ तथा च योगी ॥

ॐ

काये निषेकां कलिना ^इ ममाद्यष्टिस्ततः ॥ तत्र इमं मे मुनः शेषो वरुणः गाय
 त्रीं मा ^{वि} रुने वि० ॥ तत्त्वा० मुनः शेषो वरुणः ^{वि} ष्टिपु० मार्कने वि० ॥ त्वनोऽप्यग्रे स
 त्वं न इत्यनयोः ॥ वा प्रदेवः ॥ अप्या वरुणो ॥ त्रिष्टुप ॥ मार्कने वि० ॥ मा पडति य
^{कुः} युः प्रजापतिः ^ह इदं यश्च ^ह मार्कने वि० ॥ धाम्नो धा मूति प्रजापति वरुणः अ
 नव ^{सा} सा ना गायत्रीं मार्कने ॥ उदुतमी मुनः शेषः वरुणः त्रिष्टुप ॥ मार्क
 ने ॥ मुचंतु ॥ अथर्वणे निषक ॥ उषधयः ^{यः} अनुष्टुप ॥ मार्कने ॥ अथर्वणे
 तियुरुः प्रजापतिः ॥ यज्ञः ॥ मार्कने ॥ अथर्वणे गतिं ^ज द्वाभ्यां मार्कने ॥

॥ ५ ॥

तदाह विष्णुः॥ अपाघमि^{नि}मित्यपाग्रां^{दु}वाकां^{का} शदिति स्मरन्॥ त्रि^{स्त्रि}
 रेकैकमायमार्गं ये^{सु}समर्पितः॥ वसिष्ठः॥ कां^{का}श^{का}दि^{ति}द्वा-^{या}प्र
 शाप्रं गमुपस्य शेत॥ कां^{का}श^{का}शार॥ याशतेनेत्यनयोः॥ अग्निर्हवि॥ दूर्वेष्ट
 का देवता॥ अनुष्टुप्^ह। दूर्वा^हमार्गने॥ अपाघमप^{मा}दित्य^{मु}नः शी^फः॥ अ
 पाग्रां देवता अनुष्टुप्। मार्गने॥ ततस्तु^{छा}निमज्ज्यो^मज्ज्याचम्यदत्तैः
 पावयेत्॥ तत्र त्रिजिद^{जैः}साग्रे^ददक्षिणे^हस्तौ^धर्तः॥ सोदकैर्नाजिरार^यप्र
 दक्षिणं नाजिपयं तं स्वशरीरं वक्ष्यमाशो^{प्र}ने^{रा}जो^{दि}द्विष्टेति॥ आ^{दि}ष्टि^{नि}गायि

श्रुं तै पावयेत् ॥ तत्र आपो हि षेति तृचस्य सिंधु द्वीपः ॥ ३ ॥ आपो देवता
 गायत्री पावने ॥ इह माफा प्रजापतिः ॥ आपः अनुष्टुप् ॥ मारुते हविष्मता
 रिमा प्रजापती रूषिः ॥ आपो यजुमाने इह सूर्यश्च देवता ॥ अनुष्टुप् ॥ पर्व
 ने ॥ देवता पर्वति प्रजापतिः ॥ आपो यजुः ॥ पावने ॥ काषिरिमा प्रजापतिः ॥ १॥
 आपो देवता ॥ अनुष्टुप् ॥ पावने ॥ दुपदादिवः प्रजापत्यमि सस्त्वत्यरु षयः ॥
 आपः अनुष्टुप् ॥ पावने ॥ सैन्ने देवी शितिः ॥ दध्यज्ञ यव रूषिः ॥ आपो देव
 ता ॥ गायत्री कं दः ॥ पावने ॥ आपो रसमिति बृहस्यति ईं इरुषिः ॥ रसो दे

तस्यो देवता ॥ अनुष्टुप छंदः ॥ पावने । आपो देवीरुपसु हेति ॥
 सिंधुवापसुषिः ॥ आपो देवता ॥ न्यंकुसारणी बृहती छंदः ॥ पा
 वने पुनं तु मापितर इत्यादिनिर्नवलिः प्रत्युचैपावयेत् ॥ तत्र पु
 नूमेति द्वयोः प्रजापत्यश्चिसरस्वत्यस्तुषयः पितरः ॥ अनुष्टुप पावने
 अश्वः आयुर्हृषिप्रजापतिर्वैश्वानरस्तुषिः ॥ अश्विर्देवाता अनुष्टु
 प । वैपाने । पवित्रेणेत्यादीनां प्रजापत्यश्चिसरस्वत्यस्तुषयः ॥ पंचम्या
 अग्निगायत्री । षष्ठ्या अग्निर्ब्रह्मा वागायत्री । सप्तम्याः सोमगायत्री ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नवम्पाविश्वदेवात्रिष्टु
 ७। सवसां पावमाने विनियोगः। तताश्चित्पतिर्मा
 वा कपति मा देवो मे तपे ते स्त्रिभिः पावयेत्। प्रजाप
 तिर्भूषिः। ॐ पाद्यो प्रजापतिर्देवता। तृतीयस्य
 सविता। पावमानो तत्तुकारेण व्याहृतिर्निश्च
 गायत्र्यावपावनां तत्र प्रणवस्य ब्रह्मा स षिः
 परमात्मा देवता गायत्री कृदः। व्याहृतीनां प्र
 जापतिर्भूषिः। ॐ अग्निवायुसूर्याश्च यथा क्र

मं देवता गा शुद्धि गनु पृष्कं दां सि। पावमाने। गाय
 =पाः वि-श्वा मित्रः सविता। गायत्री पावमाने। के। विदा
 दावं ते व प्र ए वा दि गाय अंतैः पावमाने मि कं ति। त
 तं या वोक्तं। ई कारेण व्याहृतिभिः गायि आवस
 माहितः। =पा दावं ते व कुर्वीत मा जनि व यथा क
 सं। तत्र प्रयोगः। ई पुनातु। ई स्वः पुनातु। ई रुचः
 पुनातु। ई स्वः पुनातु। ई त-सवितु रि न या न पाव
 यित्वा तत =पा पो सि ष्टे त्या दि ति देवो मा सा वि

५
 तत्थं तान्निःप्रच्छवं पावयित्वा पुरै नर व्यो पुना त्वित्वा
 दि निः पावयित्वा तान् कुशा न्परित्यज्य पूर्व विदिमं मेव
 रुणे त्यादि निरपभ्य निचुं पुणे त्या ता निरणा नि
 रु निरं जालिना निषि चा पा म ध्ये निमत्प। सतं व
 सत्थं वेत्तव्यं मर्षण सू तं त्रिजपेत्। अप ब्रमर्षण स
 भाव भूतो देवता। अनुष्टुप्। अंतर्जले विनियोगः।
 अप च वा द्रुपदादिवो ते तामेका मृतं त्रिजपेत्। प्रजा
 त्यष्टि सरस्वत्य सणयः। पापः अनुष्टुप्। अंत
 र्जले विनियोगः। अप च वा प्रायगौ रित्येतत् वं जले।
 जपेत्।

सवित्रीप्रयतस्तथा। मुच्यते पातकैः सर्वैर्यदि न ब्रह्मा सा भवेत् ।
 ततः प्रावृष्य पुनः स्त्रिनिमज्जेत् । तं द्विष्टुं शोडशमंत्रेण म
 डोद पुनः । गायत्री वैष्णवी ह्येणा प्रज्ञाप तृष्णि स्मृता यो कार
 * सौविस्तरशः प्रोक्तः स्नानस्य विधिस्तमः । अपसामं ज्यनि
 * कुर्यान्नायविधिस्तु व्यते स्नानमं । जले वैर्वा मार्जनां वमने त
 था । जलाग्निमंत्रेणैव तीर्थस्य परिकल्पनं । अत्र मण्डलं स्म
 तेन त्रिशङ्कतेनानि तं शः । स्नानावरणमित्येतदुपदिष्टं
 मन्त्रात्मनिरिति । केविदास्मिन्नुवसर इमं मेव रुणेत्या
 घण्टान्निराग्नेयेकमिहंति । केदिनेषु विहितेषु स्नानवि
 * धिर्न भवति । तदुक्तं । श्रुदा स्नानं न कुर्वीत निषि संख्या

१७०

१७०

गृहेषु वा नैमित्तिके तत्पात्रौ मा कर्तव्यौ योः । तथानेदायां
 भौमवासारे वक्ष्यति का सुमत्रा सुव । भरण्या भानुवारे व
 गजकायाऽप्येषु वा । मृदास्नानं पिंडदानं न कुर्यात्तिथ्यत
 र्पणं । मृदास्नानं स्नानविधि रित्यर्थः । तथा । भानुवारे भौम
 वारे नेदायां सुमर्षस्तु व । न चोद २ श्या व सप्तम्यां भरण्या कृ
 त्तिकासु व ॥ मृदास्नानं पिंडदानं न कुर्यात्तिथ्यत र्पणं । तथा । आ
 दित्येन निजन्मर्मे तथा जन्मतिथावपि । शोचन गृहे शोचन दिने
 न कुर्यात्तिथ्यत र्पणं । तिथि वारः समायोगान्निषेधो यमुदाहृतः ।
 अपि निस्तर्पणे नित्ये नैमित्तिके तु व्याख्याते ॥ नैमित्तिकान्यास उपश
 र्गोपितुं प्राद्वे अमायां वैवसं क्रमे ॥ निषेधेऽपि सि सर्वत्र

१११

*

तिले स्तुतपणमाचरेत्। एतच्च स्नानांगतपणितन्यस्मिन्
 सकादिनिमित्तेषु स्नानांगतपणित्वेति विज्ञेयं। त्रिषिकासिद्धिः। धेपि
 तिले स्तुतपणमाचरेत्। मुख्यतपणितुनिषेधश्च। तत आचम्य
 जलस्केनैव स्नानांगतपणिकायं। तच्च कालासंभवे वक्ष्यमा
 णप्रकारेण कार्यं। अंसभवे मोक्षदयोगेण पतय स्तृप्यंतां। इदं
 मोक्षादिभ्यो गणपतिभ्यः। ब्रह्मादयो देवा स्तृप्यंतां। इदं
 ब्रह्मादिभ्यो देवताभ्यः। गौतमादयः सेषय स्तृप्यंतां। इदं गौ
 तमादिभ्यो राषिभ्यः। श्रीविष्णु स्तृप्यंतां। इदं विष्णवे। ए
 कैकोशादिभ्यः। ततो यज्ञोपवीतं कृत्वा दक्षं स्वर्गं दत्तुं
 स्तिरभ्योदक्षिणं स स्ताग्रान् कुशान् कृत्वा दक्षं आवातन्मध्य
 मं। अग्रे नैषादापत्यतीर्थेन मनुष्यतपणं कुर्वन्। स नका

१११

योमनुष्यास्तृप्पता। द्यौर्द्वौ वृत्तौ। इदं शनकादिभ्या
 मनुष्येभ्यः। ततोऽप्यसर्वं कृत्वा विष्णु एव मे कल्पमा
^{नैला} सौंदर्यो देवपितरस्तृप्पतां। त्र्यंजलि त्रयं। इदं कल्पमा
 पनत्वा दिभ्यो देवपितृभ्यः। आप्राप्ता पयंति जगत्
 पृथुः। आप्राप्ता स्तपयंता यजगते। स्मृतिसमुच्चये। प्रा
^{तः} स्नातो न कुयस्मिन् दान्यदा पुनः स्नानं गतर्पणं विद्वान्
 कदाचिन्नैव हृदा पथेत्। शौनकाः प्रातस्नाने विशेषो
 यत्तद्विनेव त्रि। वैपुर्त्तं॥ नैमित्तिकं वानि ^{शांतातयः} त्रि
 जैदेवकी चोचते स न तापः

1921

बौधायनः॥ कर्मयुतानां भेदश्च स्पष्टनिर्वाचयेत्। स दोषवीतिनामा वासदावद्वाशि
खेण तु। विशिषोऽप्युपवीतश्च पक्षरोतिनतकृतः॥

+ वप्रश्नाऽप्यकुशत्रपयुक्ते आसने मि प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा
* पवित्रोपश्रंप्तः पासीनः सुवर्णरूप्यालंकृतपाद्विराजम्पसां *
अप्योपसनमाचरेत्। तत्रावर्मे विविक्ष्यते॥ प्रकृतिस्त्वं
फेनबुद्बुदरहितं सक्तं गुलिना हस्तो नोदकं गृहीत्वा
गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यामुक्त्वा शेषं वीक्ष्य तं वल्लतीर्षे
न समाहितः पिवेत्। कायेन तीर्षेन्वापि वेत्रं देवेन
वापि वेत्रं। न ये त्रेण पीत्वा हस्तौ प्रश्नाऽप्यर्ज्यावतः
संकोच्य संकृतां गुष्ठमूलेनालोमकेन मुखद्विः प्रमृ
ज्या ततो हस्तौ प्रश्नाऽप्यसक्तं गुलि। नेर्मुखं सकृ
दवमृज्या हस्तौ प्रश्नाऽप्यपादौ शिरश्चाभ्युक्ष्येन्न वा॥

संहिताभिः। स्त्रिः निरास्य मत्वो मकप्रदेशे स्पृष्टा रुस्तो
 प्रज्ञा (प्रांगु) प्रदेशिनी भ्यां आ एं स्पृशेत्। अंगुष्ठमध्य
 आ भ्यां च द्रुणी। अंगुष्ठानामिका भ्यां ओत्रेव स्पृशे
 त्। अंगुष्ठकनिष्ठिकाभिः भ्यां नात्रि हृदयंतले न सर्वा
 गुत्तिनिशिरः बाहुमुखे सर्वंगुत्ति स्पृशेत्। सर्वत्र
 मध्ये पदं न स्पृष्टं स्था भ्यां ॥ अशक्तौ त्रिः पीत्वा रुस्तो
 प्रज्ञा (प्रांगु) मुरं प्रमृज्य मुरानि स्पृशेत्। सोवर्कं न
 त्र्यशक्तौ त्रिः पीत्वा रुस्तो प्रज्ञा (प्रांगु) स्पृशेत्। शोनकः ॥ १३
 तां म्रपात्रैः स्थितैर्वपितया तोयाशयः स्थितैः। कर्व्वे न्वा
 वसनं विप्रस्ततः ^{इति मोज} मुरानि समात्तयेत् ॥ १॥ तदभावकु ३१

वी॥ तपात्राधारोदके नीवा॥ अन्धयायश्चकुर्वीत न वासो
 * शुद्धिमाप्नुयात्॥ सा गृहादौ पात्रांतरौ संभवे वामप्रसादिके
 त कुशः सुवर्णदिद्रव्यमेवौदकं स्पृष्टव्यं॥ न साक्षात् ^{अंगारो} वा
 मप्रसानिषेधः प्रवर्णनात्॥ वामप्रस्ते पयः कृत्वा यः ^{अंगारो} सुखा
 निसमुपस्पृशेत्॥ कृचैवावमनंतस्य प्रायश्चित्तीयतेति
 * सः॥ सर्वसंभवे किंचिद्रव्यं सव्यप्रस्ते मनसा पण्डित
 कस्य॥ विष्णुः॥ पादप्रक्षालनशेषेण नावासेत्॥ अमौ स्ना
 वपित्वा वामे रतपाशौ वरोणं पादशेषं पानशेषं तथैव
 वा॥ अमेयंतद्विज्ञानी यापयुष्मैककृतं विनेति॥ अथ संक्षेप
 * वंदनविधिः॥ स्नात्वा नम्य कुशैर्युक्तैः पासने शुशुपत्किं
 तः करसंपुष्टं कृत्वा स नित्यं समा

११४

वरेत्ता विष्णुपुराणे प्राक्कुशेषु नतः स्विता दत्तेषु सुसमा
 दितः प्राणा यामत्र यं कृत्वा व्याये संख्या निति श्रुतिः ॥ १ ॥
 नत्वा यं पुंडरीकाक्षमुपाताद्य प्रसूतये ब्रह्मवर्षे संकाशा
 र्थं प्रातः संख्यामुपास्महे ॥ २ ॥ इष्टं कृत्वा तु संकल्पं कुशा
 लदाय पाणिना नृद्या नृक्षुः स्फुटो ये स्फुटं नृक्षुः कर्मा
 स्फुटोऽत्रिजिह्वा फटि स्फुटं स्फुटं प्रत्येकं मिश्रितं श्रुते
 गायत्र्या वततः कु यदि त्रिषे कंतु तदुल्लेखः अर्षं कंदा
 देवतं च विनिर्योगं विधिं स्मरेत् ॥ ३ ॥ आवाहनं वगाय
 त्वा प्रायाससमसंसेत् ॥ गायत्री यद्वा शंखा वा साहसं
 त्रैकमंडलं रक्तवस्त्रां बलुर्वक्रां सवाहनं संस्थि
 तां ब्रह्मातीं ब्रह्मा देवत्या ब्रह्मा

११४

लोकनिवासिनी। = पावा रुया म्य रु देवी मायां ती सूर्य मंडलात्
 उ न वी ती व द्र शिखः समा च म्य य चागमः पवित्रपाणिः सेका
 रं नारायण मनु स्मरेत्। = अवित्रः पवित्रो वा स वा व सृष्टा गता
 पिवा पस्मरेत् पुंडरीका मं स बाह्या भ्यंतर शु विः ततो म्भु
 वः स्वरिति गायेत् वा शिखां स्पृशेत्। द मे ए सो द के नैव द
 द्यादासनमात्मनः। एषि वी त्वया धृता एका देवि त्वं विष्णु
 ना धृता त्वं न धारय मा दे वि पावि त्र कु रु वासनां = कार स
 सखि ब्रह्मा दे वो ज्ञे स स्य क ष्य ते गायत्री व भवे कं यो नि
 योगः = सर्व कर्म रु॥ त्रि मा त्र सु प्र यो क्त व्य ञ्जारे सर्व कर्म
 एां व्याती नां तु स वा सा मा णं वै व प्र जा प तिः। गाय शु धि ग नु

✱

+

✱

पूर्वकृत्ती त्रिष्टुब्धेव वा पंडु तिष्ठ जगती वै व कंदां स्पेतानि सप्त
 वै। अग्निवायुस्तथासु चैष्टि स्यातिरपां पतिः। इन्द्रश्च विश्वदेवा
 अदेवताः समुदाहृताः। प्राणस्या वमने चैव विनिघो जठ दाहृतः।
 एतास्तु व्याहृतं तीस प्रयः स्मरे प्राणसंयमे उपासितं भवतो
 नविशं भुवनं सप्तकं। ॐ नमः पादयोः। ॐ भुवः ज्ञानोः। ॐ स्वः
 लोकोः। ॐ मरुता नाभौ। ॐ जनः हृदये। ॐ तपः कंठे। ॐ सत्पात्रो
 लोकोः। ॐ लोकं पादयोर्न्यस्प भुव लोकं वज्रानुनाः। स्वलो
 कं तु हृदये शोभनाभिदेशे मरुता नाभौ। ॐ लोकं पादयोर्न
 सत्पात्रो लोकं प्रतिष्ठितं सविता देवता यस्या मरुता नाभौ। ॐ लोकं
 विश्वामित्रं सपिः ॐ देवा ग्रीसा विषेष्पतो जपको मोपनयन
 विनिघो जा विधीयते। व्यासः ॥ भवि

न्यस्य हृदये भुवः शिरसि विन्ध्य सेतुः स्वरितीदं शिखायां तु गायत्र्याः
 प्रथमं पदं विन्ध्य सेतुं वने धीमान् द्वितीयं नेत्रयोर्न्यसेत् तृतीयेना
 स्त्राविन्यासं रणं न्यासेद्यन्नाशनः सा संध्या सा वगायत्री विधा
 त्वा व्यवस्थितं तां पूर्वां नवेतु गायत्री सा वित्री मन्त्रास्मृता यामि
 वेत्पश्चिमा संध्या सा न देवी सरस्वती ॥ आगच्छ वर दे देवी न्य इत
 रब्रह्मवादिनी गायत्री कंद सा मातर्ब्रह्मयोनिर्ब्रह्मसुते का
 त्यायनः ॥ भू भुवः स्वरित्यो निमं न्यपरिहिते पतरारक्षार्थमिति
 शेषः ॥ धारय द्वारिणां त्मानं परिहितं समंततं पूणवाद्या न्याहृती
 सु सावित्री च जपेत्ततो यानि भूयसि लिखं संध्यापासनं मां वरेत् ॥
 न्यय प्राणा यामः ॥ तत्र बृहस्पतिः ॥ वध्यासनं नियम्य संसृज्य देवीयाः ॥

नवनो १

दिकंततः सुसंभितं क्षमो नी प्राणायामं समभ्यसेत्। प्रणवव्याहृतियु
 तांशानि त्रींशिरसा सप्ता त्रिंशुपि दायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते का
 त्यायनः। अत्रा घत्ति स्रष्टवैतामहा व्याहृतयोः व्यामहदुर्निता
 पसत्यंगायां त्रींशिरस्तथा। आपोऽयोती सैरसो मृतं ब्रह्म शूभ
 वः स्वरिति शिरः। प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदं ते त्रिशिरसः सैर
 तासक्तानेन तयै त्रिंशिरसः सक्तः। त्रिंशुपि दायतः प्राणः प्राणायामः
 स उच्यते योगी शिरः। स व्याहृती का स प्रणवंगाय त्रींशिरसा
 सक्तः। त्रिपदे दायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते मार्कंडेयपु
 राणे। प्रथमं साधनः कुर्यात्प्राणायामस्य योगविरः प्राणायाम
 मनिशेधस्तु प्राणायाम उदाहृतः। आदानं रोधशुभ्रं सर्ववायो
 स्ति। स्तिः समभ्यसेत्। ब्रह्माणं कैशवंशं शुभ्रं व्याहृतेताननु

१९६

कर्मवासनं रक्तवर्णं वतुर्वर्जं ब्रह्माणं नाभौ ध्यायेत् । धारणा काले कुंभस्त
त्रयामं वतुर्जतिं विष्णुं नीलोत्पलप्रभं हृदि ध्यायेत् । त्यागकाले रेवकस्तत्रैव लोटदेशे १

कमात्तरत्तं प्रजापतिं ध्यायेत् । द्विष्णुं नीलोत्पलप्रभं शंकरं त्र्यं
बकं श्वेतं ध्यायेत् । श्वेतबन्धनात् । तथा विरोधने विशेषः ॥

* उपनामिका कनिष्ठिका च अंगुष्ठस्तु तृतीयकः । नासिका
पां निरुध्ने न तद्विनीमध्यमा मृतो अंगुष्ठा नामिका म्या
चकनिष्ठिका त्रिसंगमं ब्रह्मरुत्यादिकं चैव मध्यमा तद्विनी
स्पृशेत् । इतरत्रितयेन निरुध्ना दित्यर्थः । ग्रहणरेवनप्रका
रस्मृत्यंतरे । दक्षिणे ध्यासमाहृत्य वामे चैव विवर्तयेत् । अने
न विधिना चैव प्राणायामो विधीयते । योगीया इव व्यक्तः । अने
वस्वमहिर्बुनिस्तपः सत्यंतयेव वा । अरुधा चैव सत्यां ताः सप्त
व्याख्या हतयो ध्यायाः । य एता व्याहृतीः सप्त संस्मरेत् प्राणसंय

१७
 *
 १७
 *
 *
 मे। उपासितं भवे तेन विष्णुं नृव न सप्रकं। याज्ञवल्क्यः। गायत्री शि
 रसा सद्धिते पेद्या हृति पूर्विकौ॥ प्रतिप्रणवसंयुक्तो त्रिरयं प्राण
 संयमः। व्यासः। ३। आ वो ज्योतिरित्येष मंत्रो वै तौ तृतीयके।
 स्पृष्टा पति शर्ष कंदो हीनं यजु यति। ब्रह्माग्निं वायु सूयं प्र
 देवताः प्राण संयमे विनियोगः। षोडशाक्षरं ब्रह्म गायत्र्या स
 शिरः स्मृतं। शिरः श्रेय गायत्री ये विप्रै रव धासिता ते जन्म बंध
 निर्मुक्ताः परं ब्रह्म विशंति च। मनुः। द ह्यंते ध्यायमाना नान्धा
 रूनां द्रिय धाम व्याः। तथे द्रियाणां द ह्यंते दोषाः प्राण स्प संयमा
 र। योगी याज्ञवल्क्यः। यद्विप्रः कुरुते पापं मनसा क मर्त्या गिरा
 त्रिका लसं व्याकर ण प्राणा यामे व्यपि हति॥ विष्णु पुराणे॥ प्राक् १७।

मनिर्वैवश्यमभ्यासात्कुसतेतुयः प्राणायामः सविज्ञेयः सबीजो
 बीजएववाक्शरकः पूरणांवायोः कुंभकस्थापनं क्वचित्वावद्वि
 निःसरणंतस्परैवकः परिकीर्तितः सबीजोष्णानजपसहितः स
 गुणोपास्तिः ॥ ३ ॥ सबीजो निर्गुणोपासनांतत्रपरमहंसविषयः इति
 याकव्येद्यायुं बाह्यात्षोडशमात्रयात्पूरितंधारयेद्योगीवतु
 षष्ट्यातुत्रया सुषुम्णा मध्यमैर्गंसम्यक्कृद्वात्रिशब्दा नयाशा
 नेनाद्र्यात्पिनिर्गुणानेनरेवद्वयेद्योगविज्ञेयमात्रायासः ॥ ३ ॥ गु
 छनपुषटं ग्राह्यं नासायादक्षिणं पुनः कनिष्ठिकां शानामिका
 म्यां लु वामं प्राणस्प संमं यद्रो अंगुष्ठं तर्जनी म्यां लु सवेदीना
 मजायनः ॥ अंगुष्ठानामिका म्यां लु ग्राह्यः सर्वैरथर्वत्रिः नित्यै देवा

योगशरीरतत्त्व

✱
 ✱
 ✱

दक्षिण
नासिका

19C1

18

पश्चिम
मां

19C

चनेनेनेसं ध्यायां प्राद्वकर्मलिस्ताने दाने तथा ध्याने प्राणायामास्त्रयस्मृताः ।
 मनुः । प्राणायामाः प्राण एव त्रयोपि विधिवत्कृताः । व्याहृतिप्रणवेयुक्ता ।
 विज्ञेयं परमं तपः । प्राणायामत्रयं कार्यं सं ध्या सुवृत्तिरुत्थपि । प्राणैस्या
 वमनं लुवा ध्यानामेत्ययतोपि सन् । अंतराखिद्यते यस्मात्तस्मादा
 वमनं स्मृतं । सूर्यश्चेति मंत्रश्च स पि नारायण स्मृतः । सूर्यो देवो लुघु
 पृक्कं दो नि योगः प्राशने मतः । प्रातरनेन मंत्रेणाग्नि मंत्रेण च पि वेत्तु
 त्याद्यस्तु द्विरावम्यत तो मातृनिमा वरेत् । शौनकाः । सायमान्नि अमे
 त्युक्ता प्रातः सूर्ये त्यपः पि वेत्तु । आपः पुनं लुम ध्याने एते प्रातृमनं व
 रेत् । तत्र सूर्ये त्यस्या मिर्षा पिः सूर्यमन्यु मनुपति देवता रत्रयो
 देवताः । प्रकृतिकंदः । आ वमने विनियोगः । इति मदनपादिता तानाश
 नी यण रणिः सूर्यो देवता । आशु प रिष्ठा कृत्ती कंदः । आ वमने
 विनियोगः । इति सरि सरः । मातृनेती

* र्थविषैरीमाह। तारीतः। मार्जनार्चनमलिकर्मभोजनानिदेवतीर्थनकु
 र्यादिति। अथमार्जनं। तत्रयोगीयाशौचं चक्यः। आपोहिलेति तिसृभि
 र्शस्त्रिः सुप्रयतः शुचिः। नवप्रणवयुक्ता मिर्जितं शिथिलं निक्षिपेत्
 प्रतिपादमादौ प्रणवमुच्चार्यमाणे सकृन्नेपिनवप्रणवता नवतीति
 * नवप्रणवसंयुक्तत्वं भवतीति। ब्रह्मपुराणे। नवातीर्थे हि ह्येकं दे
 वाय भाजने। मृन्मये यवा अद्विंद्वरे य सोवर्णे राजते दारवे
 * जलं कृत्वा प्यवाममस्तोनसंध्योपास्ते समाचरेत्। एवं कामप्रसूतो
 दकसंख्या निषेधवृत्तानिपात्रांतरसद्भावेत्यावकाशानि। धा
 * रायुतेन तोयेन मार्जने स्थादि निर्दिष्टं। नवशं सति पितरो देवता
 * सपि स तमाह। मार्जनं तर्पणं आर्चनं कुर्याद्धारि धारया। कुर्याच्च
 धारि ध्याने सा सर्वनिःफलं भवेत्। बोधायनः। दत्त्वा वा त्रिमुखं

१८
 * तोयं स्मृद्धिं ब्रह्ममुखेन तु। आपो हि षेति स्मृतेन दमे मर्जिनमाचरेत्
 यस्याश्रयायेति जलं संकुशं प्रक्षिपेत्त्वधः। नारायणः स गते मर्जिनं
 कुयत्प्रादांते वासमाहितः। आपो हि षेत्तु यथाकार्यं मातृनं लुक्कु
 * शोदकैः। प्रतिप्रणवसंयुक्तं द्विपे न्मृद्धिपदे पदे। श्रुत्वा स्यात्तेषां
 वाक्याशेषीणां मनमिदृशां। आपो हि षेति स्मृते स्मृतिं धृष्टी प
 १९ राप्ति स्मृतः। आपो वै देवता कंदो गायत्री मातृनं स्मृतः। शौनकः॥
 पूर्वोक्तेनैव विधिना प्रोक्षयेत्कुशवारिणा विप्रुणोष्टो द्विपे द्द्वि
 मध्यो यस्य श्रयाय जिह्वेतेनेति नवप्रणवसंयुक्तं नैव यथः।
 विप्रुणो विदवः। नारायणः स्मृत्वा त्रिष्टुत तोयं स्मृद्धिं ब्रह्म
 मुखेन तु। आपो हि षेति ति स्मृते मर्जिनमाचरेत्। प्रण
 वं वा हति त्रयं सावित्री वति ब्रह्मणो मुखेन तोयं स्मृद्धिं ब्रह्म

तं च स्मृत्वा तेन तोये नमस्कृत्य निदधे मे मूर्तिं नम्रापोद्दिष्टुं तिस्रः
 मे नकुपादित्यर्थः। कात्यायनवरुणये वारिणात्मानं परि
 व्यसमंततः। शिरसो मार्जनं कुयुक्तुं शैः सोदकं बिंदुभिः। प्र
 एतो नृर्भुवः स्वः असावित्री वरुणका। अपदैवतं स्वयं चैव
 चतुर्थ इति मार्जनं॥ मार्जनानंतरं सुमित्रियान इति —
 द्वयमुपप्राप्तमिति सखिराजो देवताया आदानं नैव यो मंत्रं ते।
 सुमित्रियान इत्यंजलिः। सुदरे देवता स्मरन्। सुमित्रियान इ
 ति द्वेष्यं स्मरंश्चापः प्राप्तिं चेतुः। सुमित्रियेति वादाय जलं दुर्मि
 त्रिपा इति त्रिवेराजं नृहीने स्कन्धे विप्रः शस्त्रमेतद्विषय
 ति। वृक्षपुशलो जलं पूजित्वा हस्तं नासिकां श्रोत्रं समर्पयेत्॥

२०।

२०

ॐ
ॐ
धमर

सतं वेति पठित्वा तु तद्गुणं नु जितो हि पेरु यमः । गृहीतपाणिना वा
 रि स्वशास्त्रोक्ता मृचं जपेत् । विनया नासिका ये तु निरुध्य प्राणमा
 मारुतं ॥ पए वंदु पदा नित्यं त्रिरक्षरुः प्रयतो जपेत् । न वति षुं ति पा
 पानि तस्य देहे द्विजन्मनाः । त्रिरिति त्रिसंध्यमित्यर्थः । सतं वसतं
 वेत्यस्य अर्घ्यमर्पणसंविः । भाववृत्तो देवता । इव नुष्टु २ कंदः । दुप
 दादिवेत्यस्य प्रजापत्यस्य सरस्वत्यसं णयः । आपो देवता । इव नुष्टु २
 कंदः । कात्यायनः करेणोद्धृत्य सलिलं द्वाणमा मज्यत तत्र च । जवेदना
 यताः सवत्रिः सवृद्धा द्वे मर्षणं । दुपदानाम गायत्री यजुर्वेदे प्रतिष्ठा
 ता । सवृद्धे वज्रपातस्म ब्रह्म व्यावृत्ति । सतं वेति पठेत् स्मात्पापं मा
 मरणांतिकं मनोवा द्वापुजं सर्वमर्षयेद्द्वे मर्षणं ॥ इव नुष्टु २ कंदः ।
 तत्रैकांत्या यनः । उद्यापाद्वि प्रतिप्राप्ते त्रिकोणां जलमंभसः । अथि

ॐ

२०।

धमं

नमो भगवते वासुदेवाय ॥ अत्रां जालि जित्ते कवचनमैव विवक्षितं
 ग्रहैकत्वं वत् ॥ अत्रैव यं समुत्थाय कुर्याच्चैव प्रदक्षिणां उपसृश्य जलं
 सम्यगुपतिष्ठेद्विततः ॥ संध्या द्वयेषु पश्चान्नमत्तदा रुमनीषिणः ॥ म
 ध्ये त्वं ह्रज्जप्यस्मि वि आडिती कुर्यात्तवेत् ॥ प्रणवो मन्त्रो ह्यतः योगाय
 नीवेति त्रिकः ॥ व्यासः ॥ कश्चां तोयमादाय गाय त्रिंशत् ॥ अदि
 तां त्रिंशत्सु रवस्तिष्ठं स्त्रिरुर्ध्वं संध्योः पश्येत् ॥ मध्याह्ने तु स कृदेव ज्ञेय
 एषं यदि ज्ञाति त्रिंशत् ॥ उदकं ज्ञेयं पणो कारणमाह कश्यपः ॥ त्रिंशत्कोट्यो मन्त्रो वा
 यमिंदे ज्ञाना मराक्षसाः ॥ कृष्णांति दारुणा वीराः सूर्यमि कंति स्कंदि कुं
 ततो देवगणः सेवेभ्यः पश्यतपो धनाः ॥ उपासने यदा संध्यां प्राप्तिं यं
 तु दकां जालिं ॥ दक्षं ते ते न वै दैत्या वज्री हूते न वारिणा ॥ एतस्मात्का
 रणा द्वि प्राः संध्या नित्यमुपासते ॥ तस्मान्न लंघयेत् संध्यां सायंप्रातर्द्वि
 ज्ञेयं वै ततो संध्या स लिं जालि मपि कं कण्ठे पीयमानमविजानन् ॥ गौरी मुखवर्ति मना विजया ह
 सितः शिवो जयति ॥ प्रतिबिंबित ॥ श्री गुरुवर्णिका ॥ कं पशुमेष करगलितः खेदभरं शर्म माणः शं
 भो स लिं जालिं यतिरा ॥

129

21

जो तम उच्चं वयति यो मोहासयाति नरकं ध्रुवं दत्वा प्रदक्षिणं कृत्वा जलं स्पृ
 श्वा विमुच्यति सायमित्युपलक्षणं सूय विदो न रूपस्य निमित्तं स्य सर्व
 विद्यमानत्वात् ॥ अर्घ्यप्रदानं तः पूर्वमुदये स्नानं यो निवागाय यजुश
 तं जाप्यं प्रायश्चित्तं द्विजन्मनि यमः आपो जलं गृहीता सुसूयानि भु
 रवः स्पृशेत् ॥ ते जोऽसीति जपे भवन्मूर्ध्नि वधा जलिततः ॥ अथ सूयोपि रक्ष
 नं कश्यपः ॥ कृत्वा अणं स्वास्तिकं कृत्वा प्रातस्तिष्ठेद्दिवाकरं मध्याह्नं
 स्रज्जुवाह्नुसायं मुक्तौ लितौ कसौ देवत्वा मित्रं स्पृशेत् ॥ स्निग्धो
 वसवस्त्वेति कौदये ॥ इमं मे वतु केषवः स्रज्जुवाह्नुसायं दिवाकरं ॥ अपो
 देयं निष्ठा दुत्यं वित्रं तच्च ह्रुदित्यपि तिष्ठेद्दिवाकरं प्रातः सायं म
 ध्याह्नं एव वा ॥ अत्राहमदनपादि जातककारः ॥ एतच्चोपस्कानं प्रातः
 पानंतरं मेव कार्यं तदुक्तं ॥ कर्मप्रशले ॥ ईकार व्याहृति युतां गायत्री वे

129

दमातरं कृत्वा तं जालिंदघातमास्तरं प्रतिजन्मना॥ वेदमातरं
 सुधां प्रहृत्य ^{समाप्ति} ध्यात्वा सारं जन्मना द्विजन्मना॥ ध्यात्वा कर्म मंडुल्यज
 तां सावित्रीं वैजयेदुद्धृत्य योपतिष्ठेद्यदित्यमुदयंतं समाहि
 तं इति॥ कात्यायनस्तोत्रं दत्तं तं पाश्चिमेव कैंकादद्विपादपि॥ कु
 र्यात्कृतां जालिं वीष्मद्वं वा फुदधापि वा॥ यत्र ^{कृ} स्था ^{कृ} कृ भूपस्त्वं प्र
 य सोपिमनीषिणः॥ भूपस्त्वं कृत्वैतत्र ^{कृ} कृ कैंका ^{कृ} कैंका ^{कृ} कैंका ^{कृ} कैंका
 तो॥ मित्रं स ६ स्तुते तस्य प्रजापतिर्नाभिः मित्रो देवता उ परिष्ठादृक्ता
 कंदः॥ मित्रस्य तस्य विश्वामित्रं सभिः॥ मित्रो देवता॥ गायत्री कंदः॥
 मित्रै तंत इति यजुः प्रजापतिर्नाभिः॥ मित्रो देवता उ देयमिति प्रसक्त
 एव ॥ स्तुयो देवता गायत्री॥ मित्रं देवानामित्या गिरसः॥ कुरसं स
 भिः स्तुयो देवता त्रिष्टुप कंदः॥ तच्च ह्युरिति दध्यं ज्ञायवर्ण ए स

२२।

२२

✽

णिः। सूर्योदेवता। पुरउच्चिक। इमंमेत्यादीनां प्रागुक्तं। अथ
 पः। तत्र व्यासः। तेजोसीति मंत्रेण गात्रीमावा प्रयेद्विज्ञः। उपस्काय
 तुरीयेण नमस्कृत्य वेचता तेजोसीति परमेष्ठी प्राजापत्यराणिः।
 आर्ज्यं देवता। यदुः। वृद्धमनुः। षड् ओंकारा जुवेद्विप्रो गात्रीमनसा
 विः। ज्ञानेकजन्मज्ञैः पापैमुच्यते नात्र संशयः। केवलेषु ओंकारा
 इत्यत आह। त्रिस्तोत्रा व्याहृतं यः पूर्वप्रथमो कारसंयुतं। पुनः
 संहृत्य यो कारं मंत्रस्याप्यंतयोस्तथा। सोंकाराच्च तुरावृत्त्या
 विज्ञोपासाशताक्षराशताक्षरां समावृत्य सर्वविदफलं लभे
 त्। एतया ज्ञातया निष्पेका इत्यं वेदितं भवेत्। उपासितं न
 वेत्तेन विश्वं भुवनपंकजं॥ प्रवेकप्रणवगायत्री। तत्र
 रीतः। प्रणवो व्याहृतयः सावित्रीवेति॥ व्यासो वि। प्रणवव्याहृति
 यतां गायत्री वज्रपेततः समाहितम

२२।

न सा स्तु श्रीम न सा वा वि विं तयेत् । अयमज्जेकप्रकारः न वा यं तु
 * व्यविकल्प इति विचारणीयं । ह्यार्थत्वाभावात् । को हि देव हतस्वत्वे
 * या समुत्थय म प्रति क्लेशे निपतति । तस्मादध्यानि क द भि एव त्क म
 * भूयस्त्वात्फलभूयस्त्वकल्पं । सामिकस्य होमानुशो जेन पः ३३ पन्य
 * स्पाष्ट सप्त स्रमण शत मण्डा वि शति म ष्टौ वेति संभवापेक्षया विकल्पः
 अतो ६ उपचयत्रय धर्माः । तत्रादौ विविक्त्यानि उपक्षराणां विशेषः । पृथिवी
 आकाशं ५ ह्युदकं तेजो वायु रं तरमेव वायं धोर सोपवागपि । हस्तावुपस्कृपादं पायुश्च
 स्र पायु श्रोत्र त्वक् वक्षु षः । जे कौ का ब्राह्मण मनस्तत्वमहंकारो म मो
 रत्तथा गुण त्रयं वस तत्त्वं क्रमशस्तत्त्वानि त्रयः । अयं न्यासः । भूरं गुण
 द्वयेन्यस्म भुवस्तुर्जनि का द्वये । ज्येष्ठां गुलि द्वये श्रीमान् स्वयं दं नि नि
 योजपेत् । करं न्यासा वि विं कृत्वा अपं गं न्यासं समाचरेत् । भू पदं वि न्यासि २
 स्थ भुवः शिरसि विन्यसेत् । अप ह्णे तं ग म दं न्यस्म
 दि वि दि ह्ये वि यः पदं । एवं न्यास वि विं कृ

1231

त्वाजप होमसमाचरेत्। हृदि तस्मिन् विन्यसेत्। न्यसेत्कवचे वरुणायां
 भर्गो देवस्येति रविं शिखायां तु विन्यसेत्। धाम्नीति न्यसेद्
 मीळिपो योनश्चने त्रयोः। प्रबोदयादिति पदं मस्त्राण्येति नो जयेत्।
 एवं न्यासविधिं कृत्वा जप होमं समाचरेत्। अनामिका द्वये धीमा
 न्यसेत् तत्पदमग्रतः। कनिष्ठिका द्वये गर्भे पाण्योर्मध्ये पदं।
 त्रिंशु विन्यसेत् हृदये। शिरसि विन्यसेत्। त्रिंशु शिखायां विन्यसेत्
 गायत्र्या प्रथमं पदं। विन्यसेत्कवचे विद्वान्। द्वितीयं नैत्रयो न्यसे
 त्। तृतीयो नास्रविन्यासश्चतुर्थं सर्वतो न्यसेत्। विन्यसेत् नैत्रयो न्यसे
 त्। पापत्री वेदमातरं। ब्रह्मलोकं भवान् प्रोति। ध्यासस्त्ववचनं यथा
 नथा। नाक्रम्य पादौ पादौ पादेन न वै वैदित्वा कसे। जवेन प्रोठपाद
 स्तुन प्रकाशकरः सदा वस्त्रेण काचस्वकरः। दक्षिणं पदं सदा जपेत्।
 तस्मिन् सफलेन जपेत्। नमस्फले स्मृतं नवमं नीमं नृहं संनपा
 मार्गे

1231

१२४।

ॐ

२५

व्यो न्यसेत्। ज्ञानोऽसुविद्वितुकारं वकारं वीरुपदेशतः। सकारं विन्यसेदु ह्ये
 नीकारं वृषणे न्यसेत्। कटिदेशे तु यंकारं भकारं प्राप्तिमंडले। गोकारं जठरे
 घोगीदेकारं स्तनयो न्यसेत्। धकारं हृदये न्यसेत्। स्फकारं कंठदेशतः। धा
 कारं तु मुखे विद्या न्यकरं ता (पु) देशतः। त्रिकारं नासिकाग्रं तु धि
 कारं नयनद्वये। भ्रुवोर्म्यं तु योकारं। अलोटे तु द्वितीयकं। पूर्वानने
 वनकारं प्रकारं दाहिणानने। ॥ ३३ ॥ तस्यैव वीकारं दकारं प
 ष्चिमानने। विन्यसेत्। ऋक्षिपाकारं सर्वव्यापी नमी शरमिति। तथा प
 दं न्यासः। तत्र शंकराचार्यः। शिरेऽमध्यं नयनं वक्त्रं कंठं पुर्वं क्रमा
 तः। हृन्नाभिं गुह्यं ज्ञानं पादयोश्च क्रमान् न्यसेत्। पदानि तत्र। सवि
 तुः। वरेण्यं भर्गः। देवस्य। धीमहि। धियो यो नः। प्रचोदयात्। शोभ
 कः। कृत्वोत्तानौ कशे प्रातः सायं मुकुलिनौ कशे॥ मध्ये चित्तं यक्षिसे॥ ॥ १२४॥

प्रयागं तु चरन्त्येकैः दारं सेतु बंधं नंगो कलने प्रिणारणं स घातं सिद्धि करैः ॥ ५

* प्रोक्तौ जप एव मुदा हतः। या इव चक्षुः। अर्घ्यगारे जलांते वा जपे देवा लये
पिवा। पुण्यतीर्थे गवां गोष्ठे द्विजस्रोत्रे च वा गृह इति। शंखः। स्वरवर्णपदे
वर्ण्यं सुद्धमेव जपे ब्रह्मजपं। न कं पये किं रोमी वंदं तान् नैव प्रदश्येत्।
गृहे लोका गुणं ज्ञाप्यं न घातुं द्विगुणं स्मृतां गवां गोष्ठे दशशृणु म
अर्घ्यगारे दशाधिकं। सिद्धिं करोतु सत्सर्वेषु देवतायाश्च संनिधौ ॥
सप्त सप्तशतकोटी नाम नंतं शिवसंनिधौ। एवं च वर्तता अर्घ्यगार एकज
प्रच्छिन्नं न्यमुक्तं भवति। अर्घ्यगारे सर्वदेवता इति स्मृतिवचनं। न
* पावोक्तं। ब्रह्मा विष्णुः शिवः सूर्यो गोविंदः प्राणः पितृदेवताः। अग्निः स
गृहे सति व्रततीर्थतपां शिवः तस्माद नंत फलार्थे न तत्रानुष्ठानमुचि
तीतिष्ठं श्रेद्वा इयमा लोकां जपं कुर्व्यात्समाहितः। अन्यथा प्रादुर्भवः कु
* पश्चिमासीनः कुशाक्षने ॥ इति शांतातपः। तिष्ठं श्रेद्वा इयमा लोकां मासी

नः प्रादुस्वो जपेत् प्रायगे पु कुशेष्वेव आसीनः आसने शुभे जने सत्यं
 निकर्तव्यमेकाग्रमनसा सदा ॥ पुराणां तदा तथामध्यमसंख्याया
 मासीनः प्रादुस्वो जपेत् स्मृता जपे सदा कोने आदित्या निमुखो द्विजः
 मार्कंडेयः कौटिल्यो निविष्टस्तु कुशपाणि द्विते द्वियः ॥ प नर्क मध्य
 तं व्यायेत्पुरुषं तु मत्तं युतिः ॥ वृत्ती कुशा सनामित्यर्थः शरीतः ॥ ३५ ॥
 वैस्त्वैकगुणः प्रोक्तो ध्यानो दशगुणः स्मृतः ॥ उपांशुस्त्वाकृतगुणमा
 नसोऽतः तज्ज्यते पर उच्चैः स्मृतो ति ध्यानो ध्वनिमात्रं न त्वमराजि
 व्यभिक्तेः ॥ उपांशुस्त्वा चोष्ठपुष्टं व्यापारमात्रं ॥ अमनोपि यत्र अ
 वणं नेत्यर्थः ॥ मनसा स्ता चोष्ठ व्यापार रहितः ॥ तदेतदाह वैपाव
 पादः ॥ विनाशवृत्तपेदास्तु बलुजिह्वा विनिर्मुक्तः ॥ उपांशुतुपप्राप्तः ॥
 मादमविभूषणाः यो जवे देव बलुजिह्वा कुरु रानावरणे जपः ॥ मानस
 ससमाख्या ता जप श्रुति विभूषणैः ॥ अजि रा दशो तरोऽपि तरागुणः प्र

अतः नो २
 पाकी देव नम
 नस्य २

काशोपांशुमानसः जपो वेदोपनिषदो यत्र तैः सर्वपापना किमित्येवं
 कर्तव्यमित्याप्तं ज्ञायतः। प्रयत्नं नानिबन्धनानि ज्ञानं न निरस्तं कृ-
 तं। जप्यानिबन्धुगुप्तानि तेषां फलमनंतकं। दृष्टदोषपरिहाराय म-
 येवं कर्तव्यमित्याप्तं। यत्पराह स भूता नि सिद्ध विद्या धराने गणाः।
 हरं ति प्रसन्नं यस्मात्तस्माद्गुप्तं लुकारयेत्। उच्चैर्न कथं यदि त्यर्थः। व्या-
 सः न किं न वासा इच्छेत् न गो जपादीनां वरे दुःखः। जपकावेन जायेत
 स्नानं होमादि कोषु च। तृष्णी मांसी त वज्रं पद्मं वडात्वरैः त तादिका
 न्। दृष्टान्ता न्वायुं वस्पृश्य भाष्प स्नात्वा विष्णुं ध्याति। वै ता देशेना
 र्द्रवासा ज्पावरे नैव वासा। न जीर्णे न मलीने न परिक्ले। क्लिष्टे न
 वा जपेत्। परिक्लिष्टं गलितं त व्यापडा जेनै शुष्क वस्त्रेण स्पृष्टेनै
 वा र्द्रवा ससा। जपः होमस्तथा दानं त सर्वनिःफलं

भाद्र ५

प ५

व्रतस्थ
 व्याभावेन
 जपस्थ

ले २

(२६)

रा इत्यमर
वाक्ये

भवेत्। गोभिः न कदा विदपि प्राज्ञो गायत्रीमुदके जपेत्। गायत्र्या
 मुरली प्रोक्ता तस्मादुष्णं यत्तां जपेत्। उष्णं येति न सायं संध्या विषया।
 जपन्नासीत सावित्री प्रत्यगातरो दया दिति। याज्ञवल्क्योक्तेः। तारा
 तः। वाक्यमुदाहृत्यैकप्रणवा गायत्री प्रोक्ता तथा षडङ्कारप्रदर्शिता।
 वृद्धमनुप्रोक्ता। अधुना संपुष्ट गायत्री प्रदृश्यते। तत्र चोगी याज्ञवल्क्य
 कृतः। ऽकारं पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवस्वस्त्वैव वा गायत्री प्रणवांतीते
 वेवैवमुदाहृतं। तमेकमित्यपेक्षायामाह। प्रणवव्याहृतिपुतांस्वा
 तां तोमकर्मणि॥ त्रिकोसे वज्रपः कार्ये जपायज्ञप्रसिद्धयोः त्रि
 कोनामप्रणवो व्याहृतीस्ते स्त्रो गायत्रीवेति। अथ प्रणवनिषेधः॥
 अपि प्रसंगादुच्यते। तिलोमसप्तस्तु गायत्र्या स्तुतिरसिद्धिपोऽपि

गायत्री

१२६।

॥

३
 अथ ज्योतिषासु मस्तदोपोप्यसमावरेत् । गृहस्थो ब्रह्मचारी वा प्रणवा
 द्यामिमां जपेत् । जपेत् प्रणवः कृयाग्निासौ सौ ह्यमवाप्नुयात् । तया वृद्धमनुः । संपु
 टैकै षडोंकारागायत्री त्रिविधा मता । तत्रैकप्रणवाग्राह्या गृहस्थै र्जपेक
 मणि । गृहस्थो वच्चन प्रणवा साधु वैव ब्रह्मचारिभिः । संपु टानव षडोंका
 रा भवेतामू र्द्धरेत साज्ज्द्वरेत सञ्चनेष्टिक ब्रह्मचारी वा न प्रश्न प
 रिब्रजकाः । अथ जप संख्या विंशति वारी गृहस्थश्च शत मण्ये । तत्र ज
 पेत् । वा प्रश्नो यति वैव द्विसप्त सप्त । अधिकं जपेत् । स्कंद पुराणे । ३ द्दमं
 दुत्यं चित्रं देवेति तत्परं । तच्च ह्युरि न्युपस्कानमंत्रा ब्रह्मस्य सिद्धि
 दा । सप्त सप्त कृत्वो गायत्र्याः शतकृत्वो यवा पुनः । दशकृत्वो यवा देव्याः
 कृया शोरी मुपस्कृतिः । सप्त सप्त रमा देवी शतं सञ्ज दश वरं ॥ गायत्री यो

एकप्रणवेः

॥

३०॥ अथ प्रणव

॥

॥

२७

२७

२७

प्रवालेर

जपे द्विप्रो न स जपैः प्रभुं धृतैः लिप्यते । विभ्राडित्यनुवाकं वासू तं वाचो रुवं
 जपेत् । शिव संकल्पे मयवा मंडलं ब्राह्मणं तु वा । एतां भिन्नो पस्कानानि
 रवि प्रीतिकराणि वै । योगी याज्ञवल्क्यः । पूर्वसंख्यां जपं जितेष्टे सावित्री
 मार्कदर्शनात् । पश्चिमा तु समासीनः सम्यगसविभ्रागे वा नृवस्त्रेणाका
 धस्व करं दक्षिणं पः सदा जपेत् । तस्य तस्य फलं जायते पतञ्जलीनमप
 रं स्मृतं ब्रह्मपुराणे ॥ अंगुष्ठेन जपेत् मोक्षं तं जं न्यामन्निवारकं ॥
 मध्यमा ध्वनसंपत्तिः शान्तिपुष्टिरनामिका ॥ स्कंदपुराणे ॥
 वृणोरा जतं तं स्फटिकं रत्नकं स्तथा ॥ अदिष्टं पत्रं जीवं वशं
 खं पद्ममणिं ॥ कशानां ग्रंथि रुद्राश्च मुत्तरं वोत्तरं तदं । आरीतः ॥
 शंखरूपमयौ मात्स्यौ वनी नैवित्तोत्पलेः । प्रह्लादकौशरुद्र
 मोर्विदुर्मेभूतिमोक्तिः । रत्नतौ रोचकौ मात्स्यतथे वागुलि
 पूर्वभिः पुत्रजीवमयी मात्स्यस्तौ वै जपकर्मणि । गोतमोपि ॥ अंगु

अवधता ३

वेदवाच्यं
कोपेनो
त्ययशे ६

व्याजवसंख्यानमेकगुणमुदाहृतं रेखया षड्गुणं पुत्रजीवैर्दशगु
णोऽप्येकांशतं स्यात्कं कमलिभिः प्रबलेष्वसप्तस्रकं। स्फटिके दशस
प्तमो। क्तिकैर्लक्षमुच्यते। ब्रह्मपुराणे। अष्टगुणसमरं आवप
रि कृणा दृढानेका निश्रलाश्रयेत्तत्त्वं गात्रं न्योन्यं दृष्टि वज्रिता।
सशब्दा ब्रह्मल्लुप्ता तु दृष्टिताश्रयिता तु या। अत्र न सूर्येण ग्रंथिताया
रेखं उच्यते पुरातनी। पारवं उच्यते पारवं उच्यते सवंधिनी त्वर्था। माणा दुख
प्रदायि न्योऽश्रयिता निघतं तु न्ने। अष्टोत्तरशतं कुर्याच्चतुर्ण वाधिका
तथा। सप्तविंशतिका कार्पाततो नैवाधमाहिता। उमासंवादे। उक्तेष्टो
पिविकर्मस्कुः सल्लेपः सर्वपातकैः। नासौ विषयति पापेन रुद्रोऽस्य
वधारणम्। लक्षं तु स्पर्शने पुण्यं कोटिर्भवितीति। लक्षनात्। दशको
टि सप्तस्राणि धारणाश्च भूतफलं लक्षं कोटि सप्तस्रस्य लक्षको
टिशतस्य न। अपि न लभ्यते पुण्यं नात्र कार्या विचारणम्

लि २

१२८।

२४

दि ३०

मोक्षी या इव चक्षुः। अभावे त्वक्षमात्माया कुशले अद्यावपाणिना। उपलब्धं
 त्रिकर्तव्य एकाग्रमनसा सदापारे रवा गणना प्रकारमात्र। स एव च।
 अनामिकायामध्यमेव मध्याधः प्रक्रमेण वा तर्जनीयादिगतांते च अप
 क्षमात्मा करे रिकिता। अस्याधि। अनामिका मध्यरेखा मादि कुत्वा त
 दधः क्रमेण प्रदक्षिणावर्तं तर्जनीयादिरेखा अर्पिते कर्तव्या॥ इयं क
 रे रिकिता अपक्षमात्मा ज्वंतीति। तथा पूर्वमिस्तु जपः। कार्ये नो भूत्वा
 ना। निपातने। निपातने सुयुक्तापुंसर्वविषयसुर। अपार अनामिका
 कायस्तु मध्यमे पर्वणि क्रमात्। तर्जनीम्ह अपर्यंतं जपे दशसुपर्वसु
 अपत्रमे सुनाते अंब्रनीयः। मध्यमांशु लिम्ह चेतुः पर्व द्वितय लृप॥
 मेरुतं विज्ञानीया उपेतं नाति अंब्रये त्राम अमादि पर्व द्वयं जप का
 चेतुर्वर्तयेत्। एतमेरुं विज्ञानीया दूषितं अमल एव स्वयं। पर्वमिस्तु
 जपे देवी मन्त्राऽनियमस्मृतः। गायत्र्या वेद बीजत्वा द्वेदः सर्वरन्तु

२८

* गीयते। तर्जन्या न स्पृशेत् न कं पे न्नेति धरु न पेत्। अंगुष्ठस्य तु सध
 * स्कुपदित तसिमा वरेत्। मध्यमौ न्निं तस्याः सर्वसि द्विप्रपा य कं
 नां व्यागुलि निश कर्षे न्नन खै श्रत व्या स्पृशेत्। नाद्र वा सात्र पं कु य द्धि
 मंदानं प्रतिश्रं। सर्वं तद्राक्ष सं शो यं बहिः शुचि व यत्कृतं। अंगुष्ठे
 ए य द्वापुं य द्वापुं मेरु लं द्वि तं। अ सं रक्षा तं तु य द्वापुं त सर्व निःक
 * लं भवेत्। य मः जात के मृत के वापि सं ध्या कर्म न सं त्यजेत्। मन सो ध्या चा
 र ये न्मं त्रा न् प्रा ण या म त्रि व द्धि ता न्। योगी श्वरः। स्नानं सं ध्या त्य ज न्नि
 प्र सप्त ण कू द ता व्रजेत्। तस्मा स्नानं व सं ध्या व रू त के पि न सं
 * त्यजेत्। तथा। सं ध्या पां मन सा थ शं त्पा मं त्र मु च्चार ये द्वि तः। प्रा ण
 या मं द्वि ना स व न्ध्या प्रा ण त्रि यं म्भ व। मार्जनादि भवे सर्वे न वा का यं द्वि
 मार्जना उच्चार्य वा वा गाय त्री द द्या द वीर्जि ली न पि। अष्टा विं श ति

कृत्वोत्रगायत्रीमनसाजपेत्। कोऽप्येतां प्रत्याह। कस्तसंख्या कृता जा
 नं दारिद्र्येष्टधा फलं पवित्रं दशधा फलं स्याद्वा जज्ञा विना शतधा
 शंखपद्माभ्यामलिभिः स्तुता स ध्याकुशग्रन्था च रुद्राज्ञैः फलं नमो
 मुहं स्मृतं ॥ ताप फलं मुक्तिः स पावर्त्ता पुनात्येनं दशभिः प्राप्नुहि वं विंशः
 वर्त्ततु सा देवी नमयते ईश्वराय मिति। अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तैरेवेष्टम्
 सागरात्। सर्वेषां वैवर्षा पानां संकारे समुपास्विते। दशसाहस्रिको जयोगा
 यत्र्याः शोधनं भूतं तेजो सीति जपेन्मंत्रं गायत्र्या नावा कये द्विजः। आवाह्य
 वज्रं पत्न्या जोगायत्री तीमन्ता फलं। अष्टि रूपश्च विमलः परमात्मा च दे
 वताः। गायत्री च भवे कंदो निर्गुणो लोकैर्का ~~विना~~ ^{विना}। गायत्र्येकपत्न्यै
 दीत्यादिगात्र्याः प्रार्थनं करेत्। नमस्तु तुरीयेति न स्मृत्य तु तां जपेत्।
 गायत्री चो न जानाति वृथा तस्य परिश्रमः। एकतस्तु सेवे दा गायत्री

२७

✽

✽

29

ब्रह्मण्ये
रिता ३

✽

* वैकतः समाः यमः न तथा वेदत्राप्ते न पापं निर्दहते द्विजः यथा जवे
 नृगायः याश्च सर्वपापं प्रमुच्यते मनुः गा यत्री सारमात्रोपिवरं विप्रसु
 योत्रितः न यात्रितोस्त्रि वेदोपि सर्वशी सर्वविक्रयी विश्वतश्च दुरितं
 स्पृष्टौवनश्चैव देवता विश्वकर्मत्रिष्टुक्कंदः उपस्क्रान्तेनियोगः
 इत्यं स्मृत्वा सावित्रं दक्षिणं दक्षिणं दक्षिणं दक्षिणं दक्षिणं दक्षिणं
 दुपस्क्रायदिवाकरं दिवागाविति मंत्रस्य मनसु स्पृष्टिर्न विस्मृ
 तः वातो देवता विराट्कंदो नियोगस्तु विसृजेत् रुदे नीरं समाज्य
 दाय देवागाविति मंत्रतः निवेदयेद्वापं प्रातः प्रयोगस्तत्र कथ्य
 ते प्रातः संव्यागभूतेन गाया सुजपेन वा साष्टनवसंख्येन
 ॥ २ ॥ आमे प्रीयतां रविः सवित्रे नम इत्युक्त्वा गायत्रे कथ्ये दीति
 वा उपस्क्राय वगायत्री नृभुवः स्वविस्तृत्येत् पदक्षरमिति

३०

३०

*

*

प्राण्यसं ध्यां देवीं द्वि तो तमः उत्तरे शिखरे त्यादि पठित्वा तां वि सृज्ये
 रा उत्तरे शिखरे ज्ञा तां भू म्या पर्वत वासिं क्वा म्ना एा ध्यो सम नु ज्ञा
 ता ग क्के देवि यच्चा सुर वं वि र्ज ना नं तर मा चामे रा इ पा दि स त्तो दि या
 द्य स्य सं ध्यो पा स्ति म कु क्क र्ब तः स्ना श्वा प्रा णा स्ति रा न म्प गाय त्र
 ष्शतं जपे त् इ पा सं ग वें प्रा तः सं ध्या यां गो ए का लः इ पा प्र दो षा व सा
 नं व सा यं सं ध्या याः तदा स लक्ष्म नुः न प्रा त नं दो ष स्य सं ध्या का लो
 ति प द्य ते मुर व्य का लो नु क ल्प स्य स र्व स्मि क र्मा णि स्मृ तः प्रा तः स
 ध्यां सम स्र रां म ध्य मा स्नान क र्मा णि सा दि त्यां पश्चि मां सं ध्या मु
 पा सी त य चा वि धिः स्नान क र्मा णि ति म ध्या कृ स्ना ना द नं तर मि त्या
 ध्यां मं क्क सं ध्या यां गो ए का ल मा ह द मः ^{सर्वप्रदत्तं पुण्यं तत्रैव} इ पा ध्य द्वा यो मा दो सा यं सं
 मा ध्यां कि की ष्य ते इ प र्ध प्र दा न तः पू र्व भु द ये स्त म ये पि वा गा त्र
 ष्शतं जप्यं प्रा यश्चि तं द्वि ज न्म जि गो नि कः सां यं प्रा तः सं ध्या मु पा सी तो

ध्या

३०

✱

दुत्तं वित्रमुदयमिति। यमः। एषो जलिंग्हीतास्तु स्यान्निमुस्वम्
 स्तुतेत्। तेतोसीति जघेन्मंत्रं मूर्द्धि न द्वां जलित्स्मृतः। अथ प्रातः संध्य
 वंदनविधिः। ॐ पुंडरीकाक्षाय नमः। उपातं दुरितक्षयार्थं ॐ
 वाप्यौ प्रातः संध्योपासनमरुं करिष्ये। अथाग्निषेकमंत्रं ॐ
 पुनातु। ॐ भुवः पुनातु। ॐ स्वः पुनातु। ॐ भू भुवः स्वः पुनातु। ॐ तस्य
 वितुरिति शिखां स्पृशेत्। अथ षडंगन्यासः। ॐ हृदये। ॐ
 कशिरसि। ॐ स्वः शिखायां। तस्य वितुरितिकवचं। अर्गदेवस्येति
 नेत्रयोः। धियोपो नः प्रवादयादस्त्राय फट्। अथ प्रणवन्यासः।
 अकारं नाभौ। उकारं हृदये। मकारं मूर्द्धि। अथ हृत्तीनां न्यासः।
 ॐ भूपादयोः। ॐ भुक्ता जानुनी। ॐ स्वः ऊर्वी। ॐ मरुः ऊरुः। ॐ तनः
 कंठे। ॐ तपः मुखे। ॐ सत्यं शिरसि। अथ गायत्री वर्णन्यासः।

३१

३१

३ तकारं पादांगुष्ठयोः ॥ ३ सकारं गुल्फयोः ॥ ३ विकारं नवयोः ॥ ३
 तुकारं ज्ञानोः ॥ ३ वकारं जवोः ॥ ३ शकारं श्वोः ॥ ३ गुदे ॥ ३ लि कारं लिङ्गेषु
 कारं कटो ॥ ३ अकारं नाभौ ॥ ३ ङकारं उदरे ॥ ३ दकारं स्तनयोर्नवकारं
 हादि ॥ ३ स्थकारं कठे ॥ ३ खीकारं मुखे ॥ ३ मकारं तालुदेशे ॥ ३ फिकारं
 नासिकात्रे ॥ ३ धि कारं नेत्रयोः ॥ ३ योकारं भ्रूवोः ॥ ३ द्वितीयं योकारं
 लाटे ॥ ३ नकारं पूर्वमुखे ॥ ३ प्रकारं दक्षिणे मुखे ॥ ३ बीकारं पश्चिमे मुखे ॥
 ३ दकारं त्रैरेमुखे ॥ ३ पाकारं मूर्ध्नि ॥ ३ व्यजनंतकारं सर्वतः ॥ ३ अथाशिरा
 न्यासः ॥ ३ पापो गुह्यो ॥ ३ ज्योतिश्च दृष्टुपी ॥ ३ रसो मुखी ॥ ३ पृथुता गुह्यं ॥ ३ अक्ष
 हृदयोः ॥ ३ पादयोः ॥ ३ भ्रूवोः ॥ ३ स्तनयोः ॥ ३ ३ कारं मूर्ध्नि तथा ॥ ३ आवाह
 नां गायत्री ॥ ३ यस्त्वांशोऽंसा मस्तत्र कमंडलौ ॥ ३ तैर्वस्त्रैर्वतुर्वक्रां
 सवाहनं संस्कृतं ॥ ३ ब्रह्माणी ब्रह्मदेवतां ब्रह्मलोका निवासिनीं ॥ ३ आवा
 हयाम्यहं देवीमापूजितुं सूर्यं चंद्रमां च ॥ ३ कीरं स्रजं च ॥ ३ पिं ॥ ३ परमा
 त्मा देवता जायत्री केदं ॥ ३ सर्वकर्मार्थं जै विनि यागः ॥ ३ व्याहृती नाविश्वा

सर्वदकनो संशो ३

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

३२

• ४६

३२

विनियोगः। आपोहिष्ठाः सुमित्रिया दुर्मित्रियादेः प्रजापतिरापो यजु
 षी। आदानक्षोपयोर्विनियोगः। सुमित्रियानः। द्रुपदादिवेति प्रजापत्य
 ष्विसरस्वत्यसृणयः। आपो देवताः। पनुष्वृक् कंदः। क्षोपे विनियोगः।
 सतं वसत्यनेत्यक्षमेषां सपिः। भावततो देवताः। पनुष्वृक् कंदः। प्रक्षोपे
 विनियोगः। सतं वसत्यं वा मधोस्वः। ततो गायत्री मंत्रेण सूर्यवर्चिर्नयं द
 द्यात्। ततो गायत्री मंत्रेण प्रदक्षिणमुदकेन नासिका चक्षुषी स्पृशन्।
 उद्वयमुदुत्थं प्रस्कृत्व सपिः। सूर्यो देवताः। पनुष्वृक् कंदः। गायत्री। वि
 त्रमां गिरसः। कुसः। सूर्योऽनुष्वृक्। तच्चक्षुरिति दक्ष्ये इत्यथर्वणसपिः।
 सूर्यः पुरतस्त्विति सूर्योऽपि स्काने। विनियोगः। उद्वयंतः। १३ दुत्थं तातव द
 सं॥ २। वित्रं देवता। तच्चक्षुर्देवादितां। ४ तेजो सीति परमेष्ठी। पादयं गाय
 त्री। तेजो सिभुक्तं मसि। तुरीयपदस्य विमलसपिः। परमात्मा देव
 ता। गायत्री। आपावरुने विनियोगः। ततो गायत्री जपः। विश्वतश्चक्षु

३२

इति विष्णु कर्मभौवन सप्ते विष्णु कर्म देवताः त्रिष्टुप् उवस्का ने
 विनियोगः विष्णु तस्य भुदकः ततः प्रदाक्षिणा देवा गतु विदुति
 मनसस्पतिवर्तौ विराट्। गायत्री विस्तर्तुने विनियोगः देवा गतु
 वाते ध्याः। अनेन गायत्री जपे न प्रातः संख्यां गभूतेन ब्रह्मस्वरूपो र्क
 विता देवता प्रीयतां। ॐ स वित्रे नमः। गायत्र्ये स्यादोम्। ततो ग
 यत्री जप विरुद्धे नमः। ॐ नमः। स्वर्ग लु द क प्रक्षेपः। ततः संख्या प्रा
 येत्। यदे स र प द भ्रष्ट मा त्राही नं व यः पठेत्। त सर्वतत्तु सा म्य ता
 देविक पिप्रिय नि वासिनी। ततः संख्या विसर्तुने। उत्तरे शिखरे
 जाम्भ्यं पर्वत वासिनी। ब्रह्मणा समनु शातां ग क देवि यथा सु
 रवा मिति। इत्युदक प्रक्षेपः। इति प्रातः संख्या ॥ अथ मध्याह्न संख्या

३३

३३

यां। सौ कर्पा भे विषेशः कथ्यते। संकल्पो वा द्रु नोपस्काना वमन जापनि
 वेदनेषु। तद्यथा। यथा तत्तु अप्राप्ये मध्याह्नि की संध्यो वा सनमन
 कारिष्ये। इति संकल्पः। सावित्री युवती सुक्ता सुक्ता वस्त्रां त्रिजो वना। त्रि
 स्रजस्तु वृषभा विरुढा रुद्रा लीरुद्र देवता यजुर्वेद कृतो संगान्तमु
 मुकुटमंष्ट्रि हिता। केलाश विहितवासा मायांती सूर्यमंडलात् वरुण
 चंद्रां साक्षा देवी मावा नयाम्यहं॥ चंद्रां प्रणवात्मिकां। इत्यावा
 हनां प्राप पुनं विचोत्या वमनमंत्रः। अस्पनारायण शशिः प्रापय
 वता। अनुष्णं कंदः। आवमने विनियोगः। एकांता लंप्रा। संपेत्ता
 ऊर्ध्वं नारुः। सुर्ध्वं मुदी। अथ माण उपतिष्ठत्। उपस्कानमंत्रे विशेषः। स्मृ
 त्यं तरे प्रदर्शिता। गायत्र्या वयसा शतपा उपस्कानं यदि वा करं। विग्र
 डित्यनुवाकेन सूक्तैर्न पुरुषस्य वा शिवसंकल्पेन वा। तथा। मंड
 मंडलं प्राप्ता लो न वा पवित्रे वि विधौ प्रान्यैर्गुह्योपनिषद

हा

३३

स्तथा जपयज्ञो हि कर्तव्यः सर्वदेवप्रणीतकौ ॥ उपस्कानं स्त्रको मंत्रैरादि
 स्थतुकारयेत् ॥ इति वसिष्ठः ॥ मध्याह्नसंध्यो गत्वेन गायत्र्या जपितेन
 वा यथासंख्येन जपेन रुद्रो मे प्रीयतामिति ॥ अथ सायं संध्यो यो वि
 शेषः ॥ संकल्पानां द्रव्यमनस्कानां नोपस्कानं निवेदेत् ॥ उपातदु
 रितद्राघार्यं ब्रह्मावाप्यौ सायं संध्यो पासनमङ्करी ज्यैष्ठ्यां सर
 स्वती कृष्णां पीतवस्त्रां वतुर्भुजां शंखवक्रगदापद्मस्तंगां रु
 द्राद्रिनीं ॥ वदयन्मिमांसां ह्यमायां तीक्ष्णमिन्द्रो नासां वेदकृ
 तो शंखां वनमालां विभूषितां वैष्णवीं च स्ररां शंतां देवीं मावातयां म्य
 ह्मिनीं ॥ अग्निश्च मतिना स यत्तु सः ॥ अग्निर्देवता प्रकृतिश्च दत्तः ॥
 वमने विनिर्वाणः ॥ इमं मे वरुणेति तिष्ठन्मिह उपस्कानं ॥ अवशिष्टोप

स्का नंडवपमित्यादिकं प्रातर्वसायं संध्यां गच्छते न गायत्र्या जपिते न ज
 पया संख्येन जाप्येन विष्णु मे प्रीयतामिति। इति सांयं संध्या। विष्णोऽदित्य
 स्प विष्णोर्दूर्यसाभिः। सूर्यो देवता जगती कंदः। उदृत्येति सः प्रस्क एवः सूर्य
 यो देवता यैगा यथा तं प्रक्षिप्यावसारः। काश्यपः। सूर्यो जगती। अथ वेनः सूर्य
 यस्त्रिष्टुप्। वित्रं कु संध्या गिरसः सूर्यस्त्रिष्टुप्। अथान्नो गस्यः। यदद्य श्रुत
 कक्षसु कक्षोत्तराणिः प्रस्क एवः सूर्यस्य द्वे कुशः। न एम सां द्वे जम
 दाक्षिर्बृत्ती सतो बृहत्पौ। प्रायंतद्वनृमे धो बृहती। अथा देवाः कु स
 ञ्जा कृष्णेन प्रिरं एयस्य संध्या गिरसः सवसी सूर्यो देवता। त्रिपदानां गा
 यत्री कंदः। अथ न्यासामनुक्तानां त्रिष्टुप् कंदः। सरस्वती शीर्षाणि उशानां ना
 रायण सौमिः सूर्यो देवता। पंच देशानामनुष्टुप् कंदः। षोडश्या त्रिष्टु
 प्। यज्ञाग्रत इति षड्वस्य शिवसंकोच्य भूभिः मनो देवता त्रिष्टुप्
 कंदः। उपस्काने वियोगः। मंडलक्रांत्य विवस्वानृषिः। वायु देवता उ

३५

दाय वि श्वे देवाः ॥ आता इति प्रजापतिरुष्या वि श्वे देवा देव तागा यज्ञा
 देवता वा ह्य वि श्वे देवाः ॥ अतुते ममिति न पठि त्वा स व्य क्त रा न्वार ॥
 सकुश दक्षिण करे ता देव ता ये नो द कं गृहीत्वा ॥ ३ ॥ मो दः स्तु प्य तां ॥
 इ द मो दा या प्र मो द स्तु प्य तां ॥ इ दं प्र मो दा या सु मुख स्तु प्य तां ॥ इ द सु
 मुख या ॥ ३ ॥ दु मुख स्तु प्य तां ॥ इ दं दु मुख या ॥ ३ ॥ अ वि द्य स्तु प्य तां ॥ इ द
 म वि द्य या ॥ ३ ॥ वि द्य कर्ता स्तु प्य तां ॥ इ दं वि द्य कर्ता नम मा ए ते पा दि
 नाय काः ॥ गरु ड पुराणे ॥ प्रा देश मा त्र मु दृ त्य रु सा मा त्र त तः प रा त ते
 गो शं ग मा त्रं व पि त्रा दि भ्यो ज त्वा ॥ अथे त् ॥ प्रा देश मा त्र मु दृ त्य त प ये
 दे व मा नु षा न् ॥ स्कं द पुरा णे ॥ र वे र चं वि ये शं व त स्त र्प ण ॥ मा व रे त् ॥
 द भ त ग भ ना दा य न व स पा ष पं व वा ॥ सा ग्रं स ह्म ना न किं नां दि
 जो द क्षि ण पा णि ना ॥ अ न्यार ॥ न स व्ये न त प ये त्प दि ना य का न् ॥

रम

था ३

३५

जं चर्वाः स्मृत्यं ती। इदं गेधर्वाधः। इदं तरा चर्वाः स्मृत्यं ती। इदं मि तरा चर्वाः स्मृत्यं ती।

अथ ब्रह्मादीनां तर्पणं। ॐ ब्रह्मा स्मृत्यं ती। इदं ब्रह्मा स्मृत्यं ती। नमो मेत्युक्ता।
लं जले रक्तं ले वासि दे त्। एवं सर्वं त्रहै यं। ॐ विष्णु स्मृत्यं ती।
इदं विष्णवे। ॐ रुद्र स्मृत्यं ती। इदं रुद्रा य। उदकोपः। ॐ प्रजापति स्मृत्यं ती।
इदं प्रजापतये। ॐ देवा स्मृत्यं ती। इदं देवेभ्यः। ॐ कंदासि तृणं
स्मृत्यं ती। इदं कंदोभ्यः। वेदा स्मृत्यं ती। इदं वेदेभ्यः। ॐ सप्तय स्मृत्यं ती। इ
दं सप्तयेभ्यः। ॐ पुराणाचार्य स्मृत्यं ती। इदं पुराणेभ्यः। ॐ आचार्येभ्यः।
ॐ संवत्सरः सावयव स्मृत्यं ती। इदं संवत्सराय सावयवा य। अथ वा। अथ
तोरात्राणि स्मृत्यं ती। इदमत्रोरात्रेभ्यः। ॐ मासा स्मृत्यं ती। इदमर्द्ध
मासेभ्यः। ॐ मासा स्मृत्यं ती। इदं मासेभ्यः। ॐ सतव स्मृत्यं ती। इदं सतुभ्यः।
संवत्सरः स्मृत्यं ती। इदं संवत्सरायैति। ॐ देव्यः स्मृत्यं ती। इदं देवीभ्यः।
ॐ अक्षरस्य स्मृत्यं ती। इदमक्षरस्येभ्यः। ॐ देवानुगा स्मृत्यं ती। इदं देवा

नुगेभ्यः। ईनागास्तृप्यंतां। इदं नाजिभ्यः। ईसागरास्तृप्यंतां। इदं साजरे
 भ्यः। ईपर्वतास्तृप्यंतां। इदं पर्वतेभ्यः। ईसरितस्तृप्यंतां। इदं सरिद्रु-
 ईमनुष्यास्तृप्यंतां। इदं मनुष्येभ्यः। ईयज्ञास्तृप्यंतां। इदं यज्ञेभ्यः।
 ईरक्षास्तृप्यंतां। इदं रक्षाभ्यः। उदकोपः। पिशाचोत्थिप्यंतां। इदं
 पिशाचेभ्यः। सुवर्णास्तृप्यंतां। इदं सुवर्णेभ्यः। अन्तामिहप्यंतां। इदं
 तंभ्यः। पशवस्तृप्यंतां। इदं पशुभ्यः। वनस्पतयस्तृप्यंतां। इदं वन-
 स्पतिभ्यः। ईषधयस्तृप्यंतां। इदं षोडश्याभ्यः। ईभूतग्रामश्चतुर्वि-
 धस्तृप्यंतां। इदं भूतग्रामश्चतुर्विधायाः। इति प्रत्येकं यवति लसि-
 त्रमेकैकमुदकां जलिं प्रादु रव ईशा नाभिमुखो वा दद्यात्। दिवत-
 ये नैवां जलिकुरादि वा देवती न्ये नैव प्रक्षिपेत्। तर्पणं जलस्क-
 नाद्र वा स साकं तिष्ठेत्। उष्णं वा स साकं लस्कं न स्कं ल एव क-
 र्यम्। अशुचिं न स्कं ल इष्टं कथितं वा तदा स्कं ल

✱

स्तोत्रिजलेंतलिप्रक्षिप्य कुर्यात्तस्मिन्नेव प्रागग्राह्यं भस्मिन्नेव
 स्तोत्रं देवतर्पणं कारयेत् ॥ इदं ग्राह्यं निधाय मनुष्य तर्पणं कारयेत् ॥
 ग्राह्यानिधाय मनुष्य तर्पणं कारयेत् ॥ दक्षिणाग्राह्यानिधाय तर्पणं प्रा
 ङ्मुख ईशानाग्निमुखो वा दक्षिणं ग्राह्यान्ध प्रागग्रेः कुशैरत्रेण
 देवतर्पणं कुर्यात् ॥ तत उदङ्मुखः कुशैः कुशैः दक्षिणेः कुशैः प्राग
 पत्येन तीर्थेन द्वाभ्यां द्वाभ्यामं ग्राह्यानिधाय स्नानं कारयेत् ॥ पश्चात्
 तर्पणं कुर्यात् ॥ पश्चात् वा वामपाणिमूले मूलाग्निः पश्चात्
 उदक्षिणं कुर्यात् ॥ तत एव कुशैः कुशैः दक्षिणेः कुशैः प्राग
 पत्येन तीर्थेनैवां ग्राह्यानिधाय पूरणं ॥ तेनैव प्रक्षेप्य
 ततस्तान्नेव कुशाभ्यमोहनेन द्विगुणं नृकृत्वा मूलाग्ना
 ग्राह्याः पितृ तर्पणं दक्षिणाग्निमुखः प्रागग्रे याद्वि

पिल ३

✱

✱

३७

कंठि ३
कृत्वा

३७

मुरवो वा स व्यंज्ञान्वाच्यकुर्यात्। यवैः स्रक्कुतिलैर्वा देवतपर्णैः। य
वैः शबलैः। तिलैर्वा देवतपर्णैः। मनुष्यतर्पणं। कृष्णतिलैर्वपितं त
र्पणं। तत्र मनुष्यतर्पणं। ईसनकस्तृप्ता। इदं सनकाय। ईस
नंदनस्तृप्ता। इदं सनंदनाय। ईसनातनस्तृप्ता। इदं सनात
नाय। ईकापिस्तृप्ता। इदं कापिनाय। ईपासुहस्तृप्ता। इद
मासुरयो। वोढुस्तृप्ता। इदं वोढवे। ईपंचशिषःस्तृप्ता। इदं
पंचशिरवाया। एवं एकैकस्य दोषावज्ञानी नृदद्यात्। ततो दाक्षिण्य
भिमुखः स व्यंज्ञान्वाच्यः। पसव्यं कृत्वा। उशंतरत्वायं तु न इति
दाभ्यां मंत्राभ्यां पितृनावां प्रयेत्। तत्रोशंतरत्वेत्यस्य प्रजापत्यमिस
रस्यत्यस्य प्रयायः। पितृदेवता। गौत्री। आपावाकने। आपां तु न इति। शं
खः। पितरः स्त्रिष्टुपू। आपावाकने विनियोगः। ततस्ताने वद भान्दि
गुराणां कृत्वा स व्याशु क्लेनति। नानादाय
आमस्तृप्ता। तैः

३७

* व्यावापि तृतीये नां जलिरुरयि व्याते नैव प्रक्षिपेत् । अथ जलके कस्मै
 * जीरस्त्री नृनं जल्यी नृद्यात् । तिला नाम जलभावे तु स्तुव एतिजतान्वि
 * तान् । तदभावे निषिंचे तु दध्ने मंत्रेण वा पुनः । देवान् ब्रह्म सृणीश्च
 वतर्पयेदङ्ग तो दकेः । पितृभ्यः तर्पयति । वैः कृष्णैः स्वस्त्यो तर्पि
 ध्यानतः । मरुपुराणे । यवैस्तु तर्पयेद्देवान् । अनुष्णादि-सनकादि
 * कान् । तिलैर्विशेषतः कृष्णैरग्निष्वातादिकान् पितृभ्यः । क
 व्यवाप्तिं न जलसृप्यं तां । इदं कथ्यवा ज्ञायान ज्ञाय । एवं त्रिवर्षं
 ३ सोमसृप्यः । इदं सोमाया ३ ममसृप्यः । इदं यमाया । अथ मा
 तृप्यः । इदमर्थम्योनः । अग्निष्वाताः पितरसृप्यं तां । इदमग्निष्वा
 तेभ्यः पितृभ्यो नममा ३ सोमपाः पितरसृप्यं । इदं सोमपाभ्यः
 पितृभ्यः । ३ वक्षिषदः पितरसृप्यं तां । इदवक्षिषद्भ्यः पितृभ्यः ।

३८

ई धमाय नमः । इदं यमाय । ई धर्मशताय नमः । इदं धर्मशताय । ई मृ
त्यवे नमः । इदं मृत्यवे । अंतकाय नमः । इदं मंतकाय । ई वैवस्वताय
नमः । इदं वैवस्वताय । ई कालाय नमः । इदं कालाय । ई सर्वभूत
हायाय नमः । इदं सर्वभूतहायाय । ई पौंड्रवराय नमः । इदं पौ
द्रवराय । ई दध्नाय नमः । इदं दध्नाय । नीलाय नमः । इदं नीलाय
या परमेष्ठिने नमः । इदं परमेष्ठिने । लोकोदराय नमः । इदं लो
कोदराय । ई चित्राय नमः । इदं चित्राय । ई चित्रगुप्ताय नमः । इदं
चित्रगुप्ताय । इति प्रतिदेवतं त्रींशतीन् ब्रह्मीन्दधारिततो दिव्य
पिल्लणं वसुरुद्रादि तानांतर्पणं कुर्यात् । श्रुवस्तृष्यतां स्व
ध्यानमः । एवं सर्वत्र । ध्वजः । सोमः । आपः । अग्निः । प्रलम्बः
प्रभासः । इति वसवोष्टे । अथ एकपादः । अथ द्विर्वक्ष्यः । विरूपः
इन्द्रः । देवतः । ऋतः । ब्रह्मरूपः । अथ ब्रह्मकः । सावित्री । जघंतः । पिनाकी । अ

३८

पराजिताः ~~एते~~ एते एकादशरुद्राः इंद्रः। धाता। मरुतः। पूषाः। मित्रः।
 वरुणः। अश्विः। विजस्वा नरात्पृष्टा। सविता। विष्णुः। एते द्वा
 दशादित्याः इति द्विष्ट्या निहृत्य सतर्जिततः स्वप्ने तृणा कुयारि।
 उदीरतामित्यस्मरं रवः पितरः। त्रिष्टुप्। तर्पणे विनियोगः।
 मंमंत्रमुक्ताः अमुकजोत्राः। अस्मत्पितरः। अमुकशर्माणि
 स्तृष्य ध्वजस्वधा। इदममुकसजोत्रे अर्घ्यं पितृभ्यो अमुक
 शर्मो वसुस्तु ये अयो नमसो मे वभे को जलिनः। दक्षिणे पितृ
 तीर्थे न जलं सिंवेद्यथा विध्यः। दक्षिणे नैव गृह्णीयात्पितृ
 तीर्थे नैव समाप्तिः। अंगिरसो न इति शंखसेपि। पितरः। त्रिष्टु
 प्तर्पणे विनियोगः। अस्यांते पूर्ववद्वितीयां जलनिदानं। पितृत्यागः।
 अथायं तु न इति शंखसेपि त्रिष्टुप्। तर्पणे विनियोगः। अस्यां
 ते पूर्ववत् तृतीयां जलनिदानं। पूर्ववत् त्यागः। एवं अंजलित्रयं

पितरः २

३८

39

दद्यात्। ऊर्जं वसंतीदिति प्रजापतिः पितरः। गायत्री। अस्यांते अपमु
 कगोत्राः। पितामहाः। अमुकशर्माणस्तृप्यध्वं स्वध्वेति एकांज
 लिदानं। इदममुकशर्माणेभ्यः पितामहेभ्योऽपमुकशर्माणेभ्यो रु
 द्ररूपेभ्यो नमः। पितृभ्यः स्वध्यादिति प्राजापत्याश्चिस्वरस्वत्या
 सप्ययः। पितरो देवता तर्पणे विनियोगः। अस्यांते पितामहा
 द्वितीयांजलिदानं पूर्ववत्प्रागस्त्य। यत्रैतपितर इति प्राजापत्या
 चिस्वरस्वत्या सप्ययः पितरो देवता तर्पणे विनियोगः। अस्यांते पूर्वव
 त् तृतीयांजलिदानं दद्यात्। ततो मधुवाता इत्यनुरधगौ तमसविः। पित
 रो देवता गायत्री। तर्पणे विनियोगः। मधुवाता इत्यांते गौत्राः प्रपि
 तामहाः। अमुकशर्माणस्तृप्यध्वं स्वध्वेति। इदं गोत्रेभ्यः प्रपिता
 महेभ्योऽपमुकशर्माणेभ्यो नमः। अदित्यरूपेभ्यो नमः। तिप्रथमांजलि
 दद्यात्। मधुनक्तमिह्यातो प्रपितामहाय द्वितीयांजलि दद्यात्।

३८

धुमान् इति तथैव तृतीयं जलिनं दद्यात् ततो मातृपितामही प्रपिता
 महीनां तर्पणं । तत्रा मुकगोत्रैः अस्मात्मातरः अमुकी दासृष्य ध्व ७
 स्वधा । इदममुकसगोत्राभ्योस्मात्मातृभ्यो मुकी दासृष्य एत्येवमं
 त्रलित्रयं दद्यात् ततो अमुकसगोत्राः अस्मात्पितामह्यः अमुकी दा
 सृष्य ध्व ७ स्वधेति । इदममुकसगोत्राभ्यः पितामहीभ्यः अ
 मुकी दाभ्य इत्यत्रा लित्रयं दद्यात् ततो अमुकसगोत्राः प्रपिता
 महीः अमुकी दासृष्य ध्व ७ स्वधा । इदममुकसगोत्राभ्यो प्र
 पितामहीभ्यो मुकी दाभ्यः इत्यंजलित्रयं दद्यात् ततो नमो वः पु
 रमेष्टी प्राजापत्यस्य यः पितरो देवता । तर्पतो वि । अमुकसगो
 त्राः । अस्मात्मातामहीः । अमुकशर्मणः सृष्य ध्व ७ स्वधा
 इदममुकसगोत्रेभ्यो अस्मात्मातामहीभ्यो अमुकशर्मभ्यो न
 ममाहवं मातामहीनां अंजलित्रयं दद्यात् पु

४०

नमो भगवते इति पठित्वा अमुकसगोत्राः अस्मत्प्रमातामहाः अमुक
 शर्मणि स्तुप्य ध्वज स्वध्या इदममुकसगोत्रे अथ प्रमातामहाः अमु
 कशर्म अथ नमम इत्येव मंत्रा लिख्ये दद्यात् पुनरपि नमो भगवते इति पठि
 त्वा अमुकसगोत्राः वृद्ध प्रमातामहाः अमुकशर्मणि स्तुप्य
 ध्वज स्वध्या इति इदममुकसगोत्रे अथ वृद्ध प्रमातामहाः अथ
 मुकशर्म अथ नमम। एवं वृद्ध प्रमातामहायां जलित्रयं द
 द्यात्। ततो मातामह्यादीनां तिष्ठणं एकांजलिं दद्यात्॥
 * अमुकसगोत्राः मातामह्यः अमुकीदा स्तुप्य ध्वज स्व
 ध्या इदममुकसगोत्रे अथ मातामही अथ मुकीदा अथ नम
 मा एवं ममुकसगोत्राः अस्मत्प्रमातामह्यः अमुकीदा स्तु
 प्य ध्वज स्वध्या इदममुकसगोत्रे अथ प्रमातामही अथ मुकीदा

४०

४९

॥

तदिदं रवः पितृन्दिव्यान् दिव्यांश्च पितृतीर्थेन तर्पयेत् । न
 सुरुद्रास्तथादित्यान् रत्नमस्कारः स्वधान्वितान् । एते सर्वे स्युः
 संतर्प्य = पतिष्वा ताश्च मानुषाः । तत्र वसवः । ध्रुवो धरश्च सु
 मश्च = तापश्चैवानि । तौ न । प्रहृष्यश्च प्रभासश्च वसवो षोडश
 कीर्तिताः । = पतैकपादसिद्धिर्बुधो विरूपाक्षो न्य देवतः । मरु
 तश्च कुरु रूपश्च = यं वक्रश्च सुरे धरः । सावित्रश्च जयंतश्च
 पिनाकी चापराजितः । एते सद्रासमारब्धा ता एकादशसुतो
 तमाः । इन्द्रो धाता भगः पूषामित्रो न्यवरुणोऽयमा । = पश्च
 विवस्वा स्वर्षा वसवितापि ध्रुवेव च । एते वै द्वादशादित्या
 देवानां प्रवरा मताः । एते वदित्याः पितरः पूषाः सर्वे प्रण

॥

४९

त्वतः। जैमिनिः। देवान् पितॄंश्च संतर्जयति तृणान् तपयेत्
 * सत्यव्रतः॥ पूर्वस्वपितरसाज्यः पश्चादग्न्यां च तपयेत् रापितृ
 भ्यः प्रत्यहं दद्यात् ततो मातर्य एव च। ततो मातामहानां च
 पितृव्यस्यास्तु तस्य च। सुहृत्सं वं विवर्धयन् ततः कु
 र्यात्तु तर्पणं। अत्र पितृश्रद्धा एव मातामहास्तु पितृश्र
 * णां र्धं। शंखः। आसप्तमास्तु पुरुषा पितृपद्मे वावतां
 पितृपद्माणां मुदके तर्पणं कृत्वा गुरुणा कुर्यात्। गुरु
 णां कृत्वा मातरपद्माणां कुर्यात्। मातरपद्माणां कृत्वा स
 वं धेयां च वानां कुर्यात्। तेषां कृत्वा सुहृदां कुर्यात्॥
 व्यासः। पूर्वपितृश्रद्धादपस्त्यस्ततो मात्रादप्यपि च॥
 ३१

४२

५२

ततो मातामहा शैवमातामहा स्तुतः परं मातामहा तर्पण
 मंतरं गुरुपुराणं च यमातामहा दीनांतपत्नीनां मनंत
 रं। तर्पणं वपितृणां तपत्नीं यस्ततो पित्रापितृश्रेष्ठ
 रश्च तद्भर्तुमातुलस्यापि नित्यशः। मातुल्योऽप्यस्ततो
 मातृश्वसुरस्तत्पुत्रेव वा। अथ सुरस्य वक्तव्यं च मूलं
 मपि तर्पणं॥ आचार्याणां वतः कुर्यात् दाया यदि अथ
 त्रवावं धूनां मातृपत्नीनां पुत्रं वै वस्तुनामपि। पुत्री
 तस्यापतिवैव भागिनी तपति तया। भागिनेयं वनोत्रव
 दो हि वं यात्यमृत्वित्वां पिण्यामित्रं वस्तुतपति तपत्नी
 सार्थेव वा। अथेवा मासि दातव्यं येभ्यो यदाह मिच्छति॥
 मातामहादि सर्वेषां मेकैकं सति लांजलिं दद्यात्तीर्थे

४२

✱

विजेशेण धर्मपरमाह्वितः व्यासः । एकैकमंजलिं देवाद्यो
 द्वौ तु सनकादयः ॥ प्रहंति पितरस्त्रीं स्त्रीं । स्त्रियश्चैकैकमं
 जलिं । कर्मपुराणो देवानां तु सनसि मेकैकौ जलिदिष्यते ॥
 सखीणां मेव एवं स्त्रीमनुष्याणां वसकृदेव प्रदापयेत् ॥
 त्रिस्त्रिः पितृभ्यो दद्यात्तु स्त्रीणां वसकृदेव हि । द्वौ द्वौ माता
 मज्ञानां वमातुलानां सकृत्तथा । पुत्रार्थं च श्रुत्वा च
 सुहृदं वंधिनां सकृत् । मातृभिरन्या क्रियास्तिस्रस्तासां द
 द्याद्वा त्रातृत्वात् । स्त्रीं तथा नृणां दद्यात्तु मेकैकमं ज
 लिः । यद्वा । मातृस्त्रीनृत्वात् । दद्याद्वा नृणां सामेकमं जलिं ॥
 सपत्नीनां यपत्नीनां द्वौ द्वौ दद्याद्वा त्रातृत्वात् । नृकुशाग्रैस्तु ॥

४३

पये देवमनुष्याणां वमल्यतः। द्विगुणीकृत्य मूलाग्रैः पि
 तृसंतर्पयेद्भुजः। द्विगुणीकृत्य मूलाग्रभ्यां पितृतीर्थगता
 भ्यामित्यर्थः। मनुष्यतपने मध्यस्य प्राजापत्यतीप्ते
 न संबन्धः। अत्रावसानो लिमाद्र। कात्यायनः। पितृवंश
 मातृवंश्यायेवां न्येतत्तदकमर्हति तांस्तर्पयामीत्यं
 ते सत्विजानं जालिंदद्यात्॥ स्मृतिरभावात्। आब्रंज्ञा
 सांख्यपयंतिं जगत्तप्यत्विष्यमवसानं जालिंदद्यात्
 अंमवेव तोयत्रक्वनसंस्कानास्तु तृप्तो वरताम
 नां। तेणां हि दत्तमभ्यमिदमस्तु लिंदकाः। इत्यु
 यतितो दद्यात्सत्विंसां सत्विंसां जालिंदद्यात्। विष्णुपुराणे। इदं
 वाजले च न ददुदद्यादा मे कया रप। उपकारय भूतानां

कृतं देवादि तर्पणः देवा सुरास्ताया च द्वा गंधर्वैरिगराहू
 साः पिशाचा गुह्यकाः सिद्धाः वृष्णा डा स्वरवाचकाः जलो
 शब्दतनिलयावाद्याधाराश्च तंतवः तृप्तिमेतेनयात्वा
 शुभदत्तेनांबुना शिवेयाः नरकेषु समस्तेषु यातनायां च
 ये स्किताः तेषामप्यायनायेतदीयते सखिलं मया ये
 व्याधवाः पद्माधवाः प्रपन्नमानवा धवाः ते सर्वे तृप्ति
 माश्विनां यां तु यश्चास्मत्तो द्वितीयां कतीति इत्यसंस्कृत्य
 तानुद्दिश्य स्केने जलोनां जालिंदद्यात् तिरस्तरास्तमथ
 स्तु संक्षिप्तं म-रुचपुराणोक्तप्रकारेण तर्पणं कुर्यात् ॥
 देवाय दुष्टातया नागा गंधर्वा पूरो सुराः सर्पा कुरा सुपणा

४४
 चतुरवो जं बुगा स्वगाः विद्याधरा जलाधारास्तथैवाकाशगामि
 नः। विशाखाशश्च प्रेती वायेवं धुरहितास्तथा। ते सर्वे लृप्तिमा
 यां तु मद्दतेनां बुनाखिलाः। कृतोपवीतीदत्तैव नीवीतीव भ
 वेत्ततः। सनकश्च सनंदश्च रूढतीयश्च सनातनः। कपिल
 आलुरिश्चैव वोटुः पंचशिरवस्तथा। ते सर्वे लृप्तिमायां तु म
 द्दतेनां बुनाखिलाः। मरीचीमस्मांगिरसं कलप्रपुलस्तत्त्वा
 प्रावेतसं वसिष्ठं बभृशुं नारदमेव च। देवब्रह्मसमर्थैः सर्वैस्तथा
 याम्यद्वैतादकैः। अप्सव्यंततः कृत्वा सव्यं ज्ञान्वाथ भूतले।
 अग्निश्चातासायास्त्रोम्याह विष्मंतस्तयोष्मणः। विकाशिनो ब
 र्हिषदस्तथा न्ये कामवारिणः। तर्पयामि पितृन् न तया सखिते
 अंदनोदकैः। दर्भपाणिस्तु विधिना प्रेतां सतर्पयेत्ततः। विशु
 ४४

* राणे। अति सौम्ये प्रमुक्तं। आप्र ज्ञातं वपयंतं जगत्पत्न्यविति शु
 वं रा। अतिवैषम्यो ज्ञा। सौ। कु। सं। श्रेय तर्पणं॥ अतिव्यादिति अत
 र्पणं निषेधति। सप्तम्यारवि वारे व गृहे जन्मदिने तथा॥ भृ॥
 त्वपुत्रक लत्राथी न कुर्याति अतर्पणं। पक्षयो रुभयोरजन्म
 प्रम्या निशिसंधयोः विद्यापुत्रक लत्राथी तिलान्प वसुव
 जयेत्। बौधायनः। नजी वा तिलकः कुर्याति ले कृष्णे अतर्प
 णं। सप्तम्यारवि वारे व जन्मदिन व सौ पु व गृहे निषिद्धं ति॥
 अतर्पणं तद्वृत्तिर्भवति। विवाहे वौषण्य ने नौ ले स तिय
 पाकं मं। वषमिद्धं तद्वृत्तिर्भवति। तिलपत्रं। तिथितीर्थ

विशेषेषु कार्येषु तेव सर्वदा तथा देवेभ्यः पितृभ्यश्च दद्यात्ति
 (न यत्रोदकं। न कदाचिन्निषध्या। स्तितस्पृशादि संभवः॥
 * अथाप सत्येनैव द्विगुणीतदभानुत्तरतः परित्यजेत्। तत्रमं *
 ५५ वः। येषां न वितान आता न पुत्रो नाभ्यगोत्रिणः। ते सर्वे लपिमा
 यां तु मयोः सुखैः कुशैः सदा ततः पादां कुभयतः स्काप्यद्वि
 व्यस्य रुक्म दभ्यः परिहृत्य न्येऽमनुप प्रतीक ससी परिद
 * ध्यात्। आवम्यैव कुशा त्यागो न ततः प्राकृतया न स्मृतिः॥
 * विकरे पिद्रुतानेव तर्पणे स्नान कर्मणि। आवम्यैवंप्रकु
 र्वीत दभ संत्यजनं वाधः। ततो वस्त्र निष्पीडनं। तदा रुक्म
 ४५ षुः। नीरेत जाशये ह्यैव निर्वर्त्य पितृवर्षणं। निष्पीडये

स्नानवस्त्रं दक्षिणनिमुखः रक्तलोचनो मध्याह्ने स्नाने त्रय
 मध्याह्ने तः स्नानागतं तर्पणं कृत्वा बहिर्निर्गतो बस्त्रमनिष्ठी
 श्ये वा वस्त्रमनं कुयति वस्त्रनिष्ठी उन्नंतु रक्तं तर्पणं नंतरं
 कुयति तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ततः स्नात्वा विधानेन संतप्य वि
 त्तदेवताः जलाशयादि निर्गत्य द्विरावसे समाहितः स्ना
 नवस्त्रमनिष्ठी आस्काप्यमास्कं ततर्पणं तर्पित
 तर्पणं कृत्वा ततो वस्त्रनिष्ठी उयेत् तदनु द्विरुपस्पृश्य स्नानं
 यद्विनिवेदयेत् ततो देवा ननु कुयति देषमाध्याह्निको विधिः
 पश्चिमपुराणे कालेन वाप्यपवाकाले तीर्थं प्राद्वं सदानं है प्राप्ते
 रक्त्वा कायं कर्तव्यं पितृ तर्पणं दक्षः नैकं प्राद्वं द्वयं कुयति

मानेनानिकुत्रवित्तुनयज्ञं नवलिं वैवदेवर्षिपितृतर्पणमिति। नि
 त्यस्यायमावृत्तिप्रतिषेधः। नैमित्तिकं तु कर्तव्यमेवेति। योगीया इव
 क्काः। पूर्वनिष्पीडनं केवित्प्राग्देवतर्पणम्। स्नानवस्त्रस्य नैकं
 तितस्मादृद्धं निष्पीडयेत्। वस्त्रस्य अपसव्येन निष्पीडनीं नि
 ष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु व्यावम्य प्राङ्मुखः प्रुविः देवानामर्चनं कु
 र्याद्विष्णोर्नाममशरः। अत्र विशेषः। प्रह्लादस्यैवायं पादोऽस्तौ च
 स्वयमेव दिशवमेत्। दक्षिणां मुखः स्तिष्ठन् प्राचीं नावीति वा
 नपि। वेष्टयन् पसव्येन स्नानं वस्त्रं निष्पीडयेत्। तत्र मंत्रः। ये वास्मा
 कं कुर्वेताता अपुत्रा गोत्रिणामृताः। ते गृह्णन्तु मया दत्तं वस्त्रं नि
 ष्पीड्य नोदकं मिति। जलमध्वेतु यः कश्चिद्विशो विज्ञानदुर्बलः। नि
 ष्पीडयति वस्त्रं तु स्नानं तस्य वृथा भवेत्। योगीया इव क्काः। योगी ४६

+

पावदे वा नृजी ~~श्वे~~ वपि नृ ~~श्वे~~ वनतर्पयेत् । तावन् नृपी इये द्व स्त्रोये
 न स्नातो भवे द्विजः निष्पीडय । नियः पूर्व स्नान वस्त्र मत्तयितो नि
 शशाः पितरो यांति शापं हत्वा सुदारुणं । एवं यः सर्व भूतानि तर्पये
 द न्य तं द्विजः । स गच्छेत् तार मस्का नं ते तो मूर्ति र्नाम यं द्वादश्यां
 पंच दश्यां वसं कां तो आह्वा सरे वस्त्रं निष्पीडये नै व न वधा
 रेण यो जयेत् ॥ अथ जल देव तार्पण विधिः । योगी निष्पीड्य स्ना
 न वस्त्रं तु अनावश्य विधिवत्ततः । दैवानां सर्व तं कुर्याद्वा स्ना दी ना
 म पूरः । आ ज्ञा वै धम वरो द्रु स्तु सा वि त्रे मे त्र वारु तोः । तद्धिं त्रे देव
 मं त्रे स्तु अर्चय शुभ समाहितः । ध्यात्वा प्रणव पूर्व तु दैवानां वपु
 श्च कृ पृथक् । नमस्कारेण मंत्रेण पुष्पा लिव निवेदयेत् । तद्यथा ॥
 जलैव तुरङ्गं कृत्वा तन्मध्यं नवकोष्ठकान् । कुशेनाखिरण्य देवा

नवधेरागणानां त्वेति प्रजापतिं रविः गतो शो देवता गायत्री क	इशान	सर्व	पाश्चिमकोण
दः गणेशा र्वने विनि योजः। आत्मयकोष्ठके गंधासतपु ष्पादिभिर्गणेशाय नमः। इ दं गणेशाय नमः इति गणेश शा र्वधेरा एवं सर्वत्र ज्ञेयं। जातवे दस इति कश्यपः॥ जातवे दा अग्निस्त्रिष्टुपा दुर्वा र्वने वि॥ इशो ब्रह्म ज्ञानमि ति प्रजापतिरादित्यस्त्रिष्टुप॥ अस्मा र्वने वि॥ मध्ये इदं वि ष्टुरिति मेधातिथिर्निष्ठावे र्वने वि॥ विष्णवे नमः। दाक्षि	श्री तवे दसो २ उद्बुध्यस्व मे १३ अष्टौ कसवः १८	तम वि ६ अना तारि स्तुतः ११५	गणानां ता इमं देवा ११ एका दश रु द्राय नमः १०
	नमस्तु रुद्राय ५ वृक्षस्य ते अति १५ उत्तर	ब्रह्म ज्ञानं ३ आकृष्मिन् १० वसु रुद्रादित्य अग्नि नौ त्रयाः॥ मध्य	इदं विष्णुः अग्नि मूढ १२ दाक्षिण
	प्रजापते न त्व केतुं कृण्वन् १८ अभिधानमः २२ वायव्य	इममेवरुण ८ शन्नो देवि १६ पश्चिम	मित्ररश्मवर्ष णी चतः कांक्षा कांक्षा ११ द्वादशादिभ्यां नमः। नैरुत्थ

हो नमसो रुद्रमन्त्रवद्विपरमेष्ठी सविः रुद्रो देवता गायत्री कंदः रुद्रा र्वने विनि-
 रुद्राय नमः इत्युत्तरो गायत्र्या सवि नमः इति सवि तारं पूर्वी मित्रस्य चर्षणी धृ-
 त इति विश्वामित्रस्य ऋषिः गायत्री कंदः मित्रा र्वने विनि योगः मित्राय नम इति ॥
 नै र्वतो इमं मे वरुणेति ऋनः शेष ऋषिः वरुणो देवता गायत्री कंदः व-
 रुणाय नमः वरुणाय नम इति पाश्चिमे प्रजापतेनेति द्विर एष गर्भः प्र-
 जापति स्त्रिष्टुष्टु प्रजापत्य र्वने विनि प्रजापतये नमः इति वायव्येऽमा कृ-
 द्योनेति द्विर एष स्वरूपः सविता त्रिष्टुष्टु सूर्या र्वने सूर्याय नमः इति मध्ये
 इमं देवा इति सोम गायत्री सोमा र्वने सोमाय नमः इत्याग्नेये इति भूद्वि-
 विरूप ऋषिः भोमो देवता गायत्री न भोमा र्वने भोमाय नमः इति दक्षिणे
 उदु ऋषिः तिवैश्वकर्माणः बुधः स्त्रिष्टुष्टु बुधाय नमः बुधाय नमः इत्यौ-
 शानो बृहस्पते इति ऋषिः समतो बृस्पतिः स्त्रिष्टुष्टु बृहस्पत्याय नमः बृहस्पतये

नमः। इत्युत्तरे। अन्नात्परिस्तु तोरसमिति प्रजापत्यस्य सरस्वत्यः। शुक्रो जगत्पु
 त्रः। अर्चनेः शुक्राय नमः। इति पूर्वोऽंशो देवीशक्तिद्वयस्य अर्चनं
 सप्तभिः। शनिदेवे ता। गा यत्री कं दशम्यर्चने विनिर्गोः। शनैश्चराय
 नम इति पश्चिमे। कां डा कां डा दित्याग्निर्भूषिः। राहुर्देवताः। अनु
 षुषा कं दः। शनो रवने विः। राहुवे नमः। इति नैऋत्योऽंशे। केतुं कृ
 त्वेनिति मधुकं दः। केतवो गायत्री। केवर्चने विः। केतुभ्यां
 नम इति वायव्ये। अष्टवस्तुभ्यो नमः। एकादशरुद्रेभ्यो न
 मः। द्वादशादित्येभ्यो नमः। अश्विभ्यां नम इति मध्ये। इशाना
 दिवतुर्दिह्युकोलेषु वा। मरीचिः। इति शंखं समभ्यर्च्य मध्या
 न्यासपूर्वकां पौरुषेण तु सूर्येन ततो विष्णुसमर्चयेत्। अ
 वश्यततो दद्यात्सूर्याय सावित्रे। नांजलिः। नमो विवर्तयेत्। अनन्तरं
 स्वते विश्वते जहसे। जगसावित्रे शुद्धाय सावित्रे लोकमदापिनो हसि

हृपुराणे ततोर्विमानवेदघाति जपुष्पा अताचितं उत्थाप्य मूर्ध्नि
 र्धतं हंसः शुविषदुच्चरन् कृत्वा शिरसितत्पात्रं तानां जानुभ्यां
 धरणीगतः मंत्रपूतं गुडाकेशं चर्वेदद्या तु भानवो गुडाकेशो मुनिः
 सौरभं त्रैपुरसप्तक्रेन ताम्रपात्रेण यथासंभवं रक्तवन्दनपुष्पाक्षत
 मिश्रितोदकेनार्घ्यं दत्वा हंसः शुविषदित्यनेन सूयं नमस्कृत्य दिदे
 वतास्तां क्षिप्रं भर्तृभ्यो नमस्कृत्याभ्युक्षणाप्यमुदकं गृहीत्वा तीर्थप्रदेशं प्र
 क्षाल्य प्रदक्षिणीकृत्य गृहं व्रजेदिति स्मृतिरन्तावत् ॥ ततो वलोक्य
 येदधं हंसः शुविषदित्यसा स याति ब्रह्माण्डास्नातो हि ह्यातयारविः
 अदृष्टमिति मंत्रेण उपस्क्राय दिवा करं सर्वं वसेति पाणिभ्यां तोयेन
 विस्तृजेन्मुखं सूर्यं नूरित्युपस्क्राय सूर्यस्येति प्रदक्षिणां प्रादृत्य च
 नमस्कृत्यां दिशो दिग्देवतामपि ब्रह्मणे आग्नेयं पृथिव्यै उषाव्यै च
 स्त्रायै नवः वायव्यं वावस्यं तथेविष्मवेम हतं तथा एताभ्यो देवताश्च

४८

६९

धनमस्कारादि वैजल्यं दत्त्वा नमस्ते कर्मशस्त्रं ते वै सर्व कर्मणि नमो
 ह्ये नमो पापतये वरुणा नमो नमः इत्युक्त्वा पो नमस्कृत्य बुध इष्टाश्च
 देवताः देवा गातु विद इति कृत्वा तपनिवेदनं प्रश्नात्पती यं देशं तं गत्वा स्व
 धर्ममाचरेत् स्नात्वा तु ये के विपुष्पाश्च कृतिमानवाः देवतास्तं
 नश्च कृति भस्मी भवति काष्ठवत् अत्रैयं क्रमः उक्तं विधिना सा विधा
 सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा रु० सञ्जु विषदिति द्वाभ्यां सूर्यमुपतिष्ठेत् तत्र
 इष्टमिति प्रस्कण्वः सूर्यो देवता गायत्री कंद उपस्काने विनियोगः
 ततः स्वयं
 गार्ग्यं रु० स इति वा मदेवः सूर्यो जगती उपस्काने विनियोगः ततः स्वयं
 अरुति सूर्यं प्रदक्षिणी कृत्य नमस्कृत्य दिशा तद्देवतानां वनम
 स्कारं कुर्यात् तद्यथा १ प्राग्द्येदिशे नमः २ दक्षिण्येदिशे नमः ३ प्राग्द्येदि
 शे नमः ४ दक्षिण्येदिशे नमः ५ यमाय नमः ६ नैऋत्येदिशे नमः ७ प्राग्द्येदि
 शे नमः ८ दक्षिण्येदिशे नमः ९ वायवे नमः १० उदीच्येदिशे नमः ११ सोमाय १२ ईशा

 २ प्रभवेन
 मः

४८

नमो देवि । ईशानाय नमः ॐ ह्रीं नमो दिशो । ब्रह्मणे नमः ॐ नमो देवि । अनन्ता
 य नमः । इति दिशो देवताय नमस्कृत्योपविश्य । ॐ ब्रह्मणे नमः ॐ अ
 न्येन नमः ॐ प्रपद्ये नमः ॐ ॐ षड्विभ्यो । ॐ वनस्पतिभ्यो । वावेन
 ॐ वावस्पतये नमः विष्णवे नमः ॐ मरुद्भ्यो नमः ॐ अग्निभ्यो नमः ॐ इन्द्रा
 वरुणाय नमः । प्रत्येकमेताभ्यामेकैकमंत्रं त्रिं दद्यात् । संवत्सरेति
 परमेष्ठी त्वष्टा । त्रिष्टुप् । सुखविमार्जने विनि । कृताभ्यां नमः
 मादाय संवत्सरेति मुखं विमार्जनात् । ततो देवागातुविद इति स्नानादि
 कर्मणि देवता विसर्जनात् । देवागातुविद इति मनसस्पतिः वातो विराट्
 उष्टुप् । देवविसर्जने वि । ततस्तीर्थदेशं प्रप्राप्य तत्र पात्रमादाय
 तीर्थप्रदेशं प्रदक्षिणीकृत्य गृहमागत्य विष्ण्वादिदेवतानां पूज
 नं कुर्यात् । नृसिंहपुराणे । जलदेवं नमस्कृत्य ततो गच्छे ॥ ३३ ॥ देव

कौरुणेण तु सूक्तैर्नततो विष्णुं समर्चयेत् प्रातर्होमानंतरमेव देव
 तानां पूजां कुर्यात् समुरब्धकालः मध्याह्नगोष्ठाकालः पौरुषेण
 ५० तु सूक्तैर्नततो विष्णुं समर्चयेत् वैश्वदेवं ततः कुर्याद्भुजिकर्म तथै
 व वेति । तथा विधाय देवता पूजां प्रातर्होमादनंतरं शुक्लं एव कुर्यात्
 तदेव तानां वपूजनामिति । शुक्ला देवताश्च निगमैर्दर्शिताः । ब्रह्मा एव वि
 ष्णुमीशं वस्तु यमाग्निगणाधिपः । दुर्गा सरस्वती देवी रुद्रं यथाक्रमं ॥
 नारायणं विश्वधारणं तेव कुलदेवताः । योगीयाश्चैव चक्राः । देवानामर्च
 नं कुर्याद्ब्रह्मादीनाममपूरः । दद्यात्पुरुषसूक्तं नमो भुव्या एत एव
 पाश्चात्पश्चितं स्थापुगदिदं तेन सर्वं वरावरं । अश्वमौहृदपेक्षये स्कंदि
 ने प्रतिमां सुवाणं ह्येतेषु रुद्रैः सम्यगर्चनं मुनिभिः स्मृतं तत्राद्येत्यादिमा
 नैपमेति षिवादि कमुक्त्वा पतदुरितक्षयार्थं श्रीमहाविष्णोः षोडशैरु

पविरै पूजनमंकरि व्यततः सप्तदशार्जति पुरुषसूक्तं रूपनारायणस्य
 विः। जगद्दीप्तं पुरुषो देवतापं वदशा नामनुष्टुपु कंदं। यज्ञे नख इत्य
 स्याः षोडश्या सवस्त्रिष्टुपु कंदं। विष्णुः पूजने विनियोगः। यो गी॥
 जंगुषे नवगोविंदं तदुन्यां वमही धरं। मन्त्रमाया मृषी केश
 मनामिषां त्रिविक्रमां कनिष्ठया न्यसेद्वि संधुं करमच्येतुमा
 धयं॥ हन्यासो या रव्या तोदि जानां पावनः परः। अग्नौ कृतं वदतं
 वदेवतार्वनमेव वा। हस्तं न्यासप्रसादे न सर्वं भवति वा दायं
 अथांगं न्यासः। करयोः पादयोः जान्वोः कक्षो नाभौ हृदिके मातरां कं
 देवा को मुखे वदुर्मुखि द्विवा मांगतो न्यसेत्। षण्डं गन्यास इत्ये
 के इति नारायणसूक्तं को यथा मानितथा देवे न्यासं वपरिके
 यतिराज्ञे कारपूर्वकैर्मन्त्रैः षोडशभिः पृथक्पृथक्॥ न्यासेन तु भ

तेऽपि स्वयमेव जनार्दनः ॥ अवाहनासने पादमध्यमावमनीयकां स्नानं
 वस्त्रोपवीतं च गंधमाल्यादिभिः क्रमात् ॥ हृत्पद्मदीपं च नैवेद्यं नमस्कार
 रपदं ॥ अर्चितं ॥ षोडशोपचारं कुर्यादेष नारायणो विधिः ॥ स्नाने वस्त्रे च नै
 वेद्यं दद्यादावमनीयकमिति ॥ अर्च्यं स्नाने तथा वस्त्रे उपवीतोपज्ञा
 रयोः ॥ ततो विराडित्यनया दद्यादावमनीयकां ॥ हृत्वा षोडशभिर्मंत्रैः ॥ षो
 डशान्नस्पृष्टां हृतीः ॥ पुनः षोडशभिर्मंत्रैः दद्यात्पुष्पाणि षोडश ॥
 तत्रैसर्वं जपेद्भूपः पौरुषरूतं शुभं तमां प्रप्तासां सिद्धिमाप्नोति ह्ये
 वमेव समर्चयेत् ॥ गोविदाय नमः ॥ अंगुष्ठयोः ॥ ईमहीधराय नमः ॥
 तर्जन्योः ॥ राज्ञीकेशाय नमः ॥ मध्यमयोः ॥ ईत्रिविक्रमाय नमः ॥ पनामि
 कयोः ॥ विष्णवे नमः ॥ कनिष्ठयोः ॥ माधवाय नमः ॥ करमध्ययोः ॥ ततो गन्धा
 सः स हस्तशोभेति सव्यहस्ताधिरुष एवेति दक्षिणहस्तादितान् स्पृशेति
 सव्यपादे ॥ त्रिपादं हृत् इति दक्षिणे पादे ॥ ततो विराडिति सव्यजानुनी ॥ पाद

स्त्रायश्चादिति दक्षिणानुनी ॥ ६ ॥ तस्माद्यश्चादिति वाचकः ॥ ७ ॥ तस्माद्य-
 चादिति दक्षिणकः ॥ ८ ॥ तयश्चमिति नाभौ ॥ ९ ॥ यत्पुरुषमिह ॥ १० ॥ ब्रा-
 ह्मणस्येति कंठे ॥ ११ ॥ ब्रह्मा मनस इति सत्यवाक्ये ॥ १२ ॥ नाभ्यां चासीदिति
 दक्षिणवाक्ये ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण मुखे ॥ १४ ॥ सप्तस्येत्यङ्गो ॥ १५ ॥ पुरो न य-
 शमिति मूर्द्धि ॥ १६ ॥ केनां विन्यते ॥ १७ ॥ सञ्च तद्वत्पुरुषेण न ण्डं गन्ध-
 सो भवति ॥ तत्राद्याः सञ्च तद्वत्पुरुषेण न मः ॥ १८ ॥ वेदादमेतं शिसे स्वाहा-
 ॥ १९ ॥ प्रजापतिश्चरति शिखा येव ण्डः ॥ २० ॥ यो देवेभ्यः कवचा यकुं ॥
 रुवं ब्राह्मणेनायवौ ण्डः ॥ २१ ॥ प्राची तं ण्डम् ॥ २२ ॥ स्त्राय फट् ॥ २३ ॥
 ततो यथास्वदेहेन्द्रा संस्तुतः ॥ २४ ॥ एवमेव देवस्य ण्डोऽसि संस्तिरं-
 गं न्यासं कर्तव्यं ॥ ततः प्रजापतं तत्र सप्तस्वशाखेभ्यो वाक्यं ॥ २५ ॥ पुरुष एव-
 न्यासन् ॥ २६ ॥ एतावानस्य तिपाद्यं ॥ २७ ॥ त्रिपादं हृद् हति अर्धः ॥ २८ ॥ ततो विरा-

जितंते पुंडरीकाक्षं नमस्तु विषय भावन। नमस्तु सखी केश मजा पुरुष पूर्वज। त्वादिष्ठु लक्ष्मणा

११

* ति। जलेनापि जग नाथः पूजितः ॥ कौ केश क्षाणी रिः ॥ परितो जगत्मा शुभं तज्ज
 * लेन नृषितो यथा ततो ध्येयः सवित्रे मंडले ति ध्यानां ध्येयः सदा
 सवित मंडल मध्यवर्ती नारायणः सरसितासन संनिविष्टः। केश
 रवान् मकर कुंडलवान् किरीटी शरीरिण यवपुट्टं तशं खनक्रः। त
 तो जितं तइति मंत्रेण देवता मूर्धनि पुष्पाणि क्षिपेत्। जितं तइति
 मंत्रेण क्षिप्त्वा पुष्पाणि मूर्धनि। क्षिप्त्वा न्येता निपुष्पाणि स्वयं गृहीति
 * केशव ॥ यं नोपपद्यते किं वि तं ध्यायेन्मनसैव तु संपदाते तु तस्य
 देवदेव रूपवक्रिणः स्मृतिवंद्रिकायां। हरि भृंगार के नापि पर्वपंती
 सुरेश्वर। तेपित्य क्ता ज राशौ गैर्न शयांति हरैः पुरं। ततः प्रदक्षिणं कृ
 त्वा ^{उपविश्य} समाहितः ॥ बंधा मुकुल मुद्रा तुललाटोपरि संस्थितः। मुकुल मु
 द्रा कमला कृतिः। ज ह्वा वैवंध्याश तथा स्तुतं देवे नि योजयेत्। त
 दंतप्रपतो भूत्वा जितं तइति कीर्तयेत्। विस

प्रजापतिसुतश्च भवि सं प्रादृक् पतिकृन्मज्ञायाज्ञिकः॥७॥

५३
जनमनेनैव कर्मांतकार ये दुःखः। ज्ञानुभ्यां चरणांगत्वामुद्रतिरि
मथोवदेत्। तदेतन्मथतो भूत्वा भगवन्देवदेवेश पुरुषं सिसनावन
भमस्वदेवदेवेश भक्त्या स्पृशतु विपेशतां। इष्टानादज्ञानतो वापियन्
नादिकृतं मया सर्वं संपूर्णमेवास्तु त्वत्प्रसादादज्ञानादनः। प्रदादिते
करणे पूर्वमेव वक्ता दीन्यायुधानि पूज्यानीतत्वं कादीन्यायुधा
न्येव पूजयेत्तदनंतं। गुरुं वै वै। श्रियं चैव वामनं शेषमेव व
इति देवावनं॥ इत्यादि भवि सं प्रादृक् पतिकृन्मज्ञायाज्ञिकः श्रीश्रीदेव
तादेव भाष्यस्तान विधिपद्धतिः समाप्तिः। सवत् १७३५ समये वै
त्रवदि ११ शुक्ले। लिखितं पांशाशयणा भूतपाठक बडुके न लिखि
तं पुत्रवो नार्थपरोपकारार्थं कल्याणमस्तु दिवा संध्या सुकाले निष्क
प्रसस्त उदङ्मुखः। कुर्यान्मृत्तपुरीषे कुरात्रो वेद होला मुरतः।

गं. ७६०

५३